

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

EVELINA BUTKUTĖ

Literatūrologijos specialybės II kurso studentė

**Prievartos variantai šiuolaikinėje lietuvių poezijoje
(G. Patackas ir V. Gedgaudas)**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė
doc. dr. Dalia Jakaitė

Šiauliai 2008

TURINYS

I. Įvadas.....	2
II . Kankinimai ir kančia kaip smurto išraiška.....	9
1. Ideologinės prievartos metaforos ir simboliai.....	9
2. Metafizinė kančia ir visuomenės galios išraiška V. Gedgaudo poezijoje.....	14
3. Prievarta prieš žodį ir jo maištas prieš prievartą.....	17
4. Fizinės prievartos metaforos ir jų reikšmė.....	24
III. Bausmės ir valdžios santykis G. Patacko ir V. Gedgaudo poezijoje.....	30
1. Pontijaus Piloto figūra – simbolinė totalitarinės prievartos metafora G. Patacko poemoje	30
2. Prievarta socialinio ir kultūrinio nihilizmo terpėje.....	35
IV. Prometėjiška poetų pasaulėžiūra	40
V. Išvados	43
VI. Santrauka.....	45
VII. Literatūra.....	49
VIII. Anotacija	51

I. ĮVADAS

„Nūdienos Lietuvoje geometrine progresija daugėja žmonių, kurių „garbę ir orumą“ suskaičiuoja, pasveria bei padalija ne jie patys, o Etikos komisija, Specialiųjų tyrimų tarnyba arba baudžiamasis kodeksas“¹. Marijaus Šidlausko citata puikiai atspindi šiuolaikinio žmogaus pasaulėžiūrą. Kaip teigia šis literatūros sociologas bei kritikas, daugelyje gyvenimo sričių nesibaigianti kova dėl išlikimo skatina prisiminti sociologinę Emile'io Durkheimo „anomijos“ sąvoką, reiškiančią konfliktišką bei abejingą santykį su socialinėmis normomis. M. Šidlausko pastebėjimu, mus – postmoderniąją posovietinę visuomenę – lydi kaip tik tokia būseną, „[...]“ kai nustoja reikšmės nerašytos bendravimo taisyklės, atplyštama nuo tradicinių religinių priedermių“².

Nukrypimas nuo socialinių normų ir taisyklių ryškus tiek kasdieniame gyvenime, tiek literatūroje. Remiantis literatūros sociologija, galima teigti, jog „Literatūros sfera kito kartu su politiniais, ekonominiais, socialiniais pokyčiais valstybėje, steigdama naujas kultūrinės praktikos formas, iškeldama naujas rašytojų laikysenas, atskleisdama elgsenos paradoksus“³. Anot literatūros sociologės Loretos Jakonytės, lietuvių literatūrai itin reikšmingi praėjusio amžiaus 9–asis ir 10 dešimtmečiai. Tuo laikotarpiu gimė nauja kūrėjo laikysena – poetai aplinką ėmė vaizduoti šaltą ir atstumiančią, į poeziją įtraukiamas visuomenėje plintantis reiškinys – prievarta. Pirmuoju posovietinio dešimtmečio laikotarpiu lietuvių kultūra galėjo klostytis laisvai ir be cenzūros, tačiau prievartos vaizdavimas poezijoje neišnyko.

Minėtam laikotarpiui būdingus eilėraščius kūrė net kelių kartų poetai. Šio magistrinio darbo objektas – šiuolaikinei lietuvių poezijai priskiriami G. Patacko eilėraščiai iš rinktinės „Jazmino žiedas vakarą prakalbina“ (1997) ir rinkinio „Jauni patrakėliai petrarkos“ (1998) bei V. Gedgaudo eilėraščių rinkiniai „Kapsulė“ (1994) ir „Vakaras be žiburio“ (1998). Poetai pasirinkti neatsitiktinai. G. Patacko kūrybą nagrinėjo tokie literatūros kritikai kaip R. Tūtlytė, V. Daujotytė, S. Parulskis. Ne vienas yra pastebėjęs šio autoriaus poezijoje dominuojančią prometėjišką pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Klasikinį grožio supratimą G. Patackas atmeta, griaudamas normas, panaudodamas ir kūrybiškai formuodamas prievartos variantus. Jis – vienas stipriausių socialinių ir istorinių savojo laiko kontekstą išsakantis 9–ojo dešimtmečio autorius, rašantis ir dabar. Panašia pasaulėjauta pasižymi ir V. Gedgaudo poezija. Abu poetai nevengia destrukcijos, tuo yra panašūs, nors atstovauja skirtingoms kartoms. Iki „perestrojkos“ sukurti G. Patacko eilėraščiai ir jau po jos parašyti V. Gedgaudo tekstai atspindi dviejų dešimtmečių menininkų savimonės kaitą. Pasikeitimai politiniame šalies gyvenime įtakojo ir vyresnės kartos poetų, ir debutantų kūrybą – poezijoje

¹ Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 5.

² Ten pat.

³ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 9.

vaizduojamas pasaulis, kuriame nėra harmonijos. Chaoso, disharmonijos vaizdavimui V. Gedgaudas ir G. Patackas pasirinko prievartos variantus. Šiame moksliniame darbe prievartos varianto sąvoka reiškia semantinius laukus: eilėraščiuose išvelgiama skirtingais simboliais ir metaforomis, kitomis poetikos formomis išreikšta ideologinė, fizinė, psichologinė ir kitokia prievarta, išsakanti savąjį laiką ir parodanti to meto poetų savimonę. Simbolis čia suvokiamas kaip ypatingas daugialypės reikšmės arba daugialypės intencijos ženklas – taip simbolį traktuoja filosofas Paulis Ricoeuras. „Simbolis yra tam tikra prasmių vienybė, jame tartum sufokusuotos įvairios paslėptos prasmės“⁴. Šiame darbe dėmesys skiriamas ir metaforiškumui. Metafora nėra tik poetikos elementas – prievartos metaforoms eilėraščiuose būtina religinė ar mitologinė atmintis bei pats tekstas.

Literatūrologė R. Tūtlytė knygoje „Naujausioji lietuvių literatūra“ teigia, jog praėjusio amžiaus 5–ame dešimtmetyje gimę poetai Gintaras Patackas, Nijolė Miliauskaitė, Kornelijus Platelis, Gražina Cieškaitė, Antanas A. Jonynas, Vladas Braziūnas, Donaldas Kajokas, Juozas Erlickas ir kiti debiutavo 1975–1980 metais. Šios kartos kūryba telpa į devintąjį ir dešimtąjį dešimtmečius. Tai – maištingi poetai, kurių kūrybą aktuali ir šiandien. Minėto laikotarpio kultūros laukas buvo gana siauras, todėl poetų bandymas jį išplėsti – labai svarbi to meto jų kūrybinių ieškojimų dalis. Į poezijos erdvę įsiliejusiems jauniesiems kūrėjams išbandymų vieta tapo vakarietiškas eilėraštis. Itin didelę reikšmę turėjo lietuvių emigrantų poezija – Jono Meko, Algimanto Mackaus, Henriko Radausko. R. Tūtlytė, kalbėdama apie šią kartą pabrėžia, jog ji ne tik turėjo puikų pavyzdį, bet ir stengėsi pavergti skaitytoją savo originalumu: „Aštuntojo dešimtmečio pabaigos – devintojo pradžios debiutantų karta – atskiruoliai, rymotojai kiekvienas prie savo autoritetų, kiekvienas pats suieškojęs poetinio kelio“⁵. Pasak lietuvių literatūros tyrinėtojų, ši karta formavo savo pasaulėžiūrą – atmetė privalomas literatūrinės ir gyvenimo būdo programas, domėjosi Vakarų filosofija, jų poezija sąmoningai išplėsta filosofine, ezoterine, mitologine bei disidentine literatūra, todėl ir santykis su kultūra yra nekanonizuotas.

Aštuntajame dešimtmetyje susiformavo gana aiškios kartos kūrėjų grupės: poetai G. Patackas, A. A. Jonynas, J. Erlickas vadinami neoavangardistais, nes išsiskyrė savo netikėtu požiūriu, ironija, žanrų maišatimi, o kita poetų grupė, kuriai priklauso ir K. Platelis nukrypo į neoklasicizmą. G. Patackas – vienas iš tų poetų, kurie žavi mokėjimu supinti į eilėraščių marginalius reiškinis bei šiuolaikinio pasaulio trapumą, neįtikėtinas istorijas, surrealistiškus vaizdus, todėl jam nesvetima prievartos tema. G. Patackas pirmąjį eilėraščių rinkinį pavadinimu „Atleisk už audrą“ išleido 1976 metais. Į vėliau parašytų eilėraščių rinkinius poetas sudėjo miesto poeziją, iš kurios

⁴ Paul Ricoeur *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 25.

⁵ Rita Tūtlytė, *Ieškanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 170.

trykšta žmogaus laisvės ilgesys, akivaizdus pasaulio priešiškus poeto sielai. „Poeto paveikslas demitologizuotas, subuitintas [...]“⁶. Brandžiaja G. Patacko lyrika laikomi ankstyvieji jo eilėraščių rinkiniai. Poetas gražina skaitytoją į 9–ąjį dešimtmetį. Eilėraščiuose prievartos metaforomis maištaujama prieš tuometinę ideologiją. Ankstyvoji G. Patacko poezija išsiskiria pomėgiu demonstruoti nuolatinės civilizacijos grumtynes su gyvybe, todėl prievartos ir smurto joje gausu. Poetą traukia fantasmagoriško – kitokio pasaulio realybė, todėl jo eilėraščiams būdinga fantazijos ir realybės samplaika. Laikui bėgant jo kūryba nebeteko tokio stipraus šokiruojančio poveikio, nors bohemiško gyvenimo apraiškos vis dar vaizduojamos. Posovietinėje lyrikoje vis dar šmėžuoja tie patys eilėraščių tipažai, tačiau jie nebetenka svarbos. Literatūrologai pripažįsta, jog vėlesnioji G. Patacko lyrika mažiau vertinga estetiniu ir poetiniu požiūriu.

Svarbiausia praėjusio dešimtmečio G. Patacko knyga – poezijos rinktinė „Jazmino žiedas vakarą prakalbina“ (1997), sugražinanti skaitytoją į 8–9 dešimtmečio laiką. G. Patacko poetinį kalbėjimą galima vadinti kalbos srautu; eilėraščiuose derinamas montažo ir siužetinio vyksmo principas. Poezijoje vyrauja bodleriškas siaubo bei ekstazės lydinys, šoko efektas. Literatūros tyrinėtojai pastebi, jog G. Patacko poezija atspindi šiuolaikinio gyvenimo realijas, net laiko tėkmę ir industrinio pasaulio keliamą triukšmą. „G. Patacko poezijoje vaizdas grūdasi prie vaizdo, reiškinys prie reiškinio – vaizdai prabėga virtinėmis tarsi stumiami kokios inercinės jėgos, vaizdų pasaulis paklūsta mechaniniam, molekulės judėjimo principui“⁷. Šio poeto lyriką literatūrologė R. Tūtlytė vadina trankia greitakalbe poezija, reprezentuojančia „triukšmą“. Literatūros sociologijos nagrinėjami klausimai gali padėti atskleisti, kodėl poetas renkasi triukšmo, ir chaosiško šiandienos pasaulio vaizdavimą. Apie G. Patacko poeziją kalbama ir rašoma nuolat, tačiau prievartos metaforų reikšmės šio poeto lyrikoje literatūrologai nenagrinėjo.

Kur kas mažiau analizuota V. Gedgaudo lyrika. Prievartos aspektas šio poeto kūryboje taip pat aktualus, apie jį plačiau nekalbėta. Poetas debiutavo 1993 metais „Poezijos pavasaryje“, 1994–aisiais – kartu su kitais keturiais autoriais – almanache „Svetimi“. Knygoje „Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)“ teigiama, jog „Svarbiausias „Svetimų“ identifikacijai minties posūkis: pakeisti vienokį – tradicinį, nebekūrybingą literatūros susvetimėjimą kitokiu, jį išjudinsiančiu svetimumu: „Kuo tekstas taps *svetimesnis* autoriui, tuo savesnis jis taps skaitytojui“⁸. Tuo tarsi norėta pasakyti, jog poezija tapo svetima skaitytojui dėl perdėto jos intelektualaus originalumo. „Svetimi“ ėmėsi autoriaus „marinimo“, norėdami sunaikinti rimtos kūrėjo laikysenos stereotipą ir atkurti teksto natūralumą. Šiam tikslui „Svetimi“, o kartu ir V. Gedgaudas pasitelkė ironiją,

⁶ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 375.

⁷ Rita Tūtlytė, *Ieškanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p.177.

⁸ Giedrius Viliūnas, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma litera, 2003, p. 168.

žaidimą, autoironiją bei humorą. Autoriai ėmėsi kritikos parodijavimo, o tai savotiškai priminė „Keturių vėjų“ avangardistinį diskursą.

Pirmajame eilėraščių rinkinyje „Kapsulė“ (1994) V. Gedgaudas remiasi prievartos įvaizdžiais – skausmo, kraujo, mirties, žudiko. Jo poezijoje siekiama griauti stereotipinį grožio supratimą, atsisakyti tradicinės estetikos. Demonstruojamas kūniškumas, apnuoginami fiziologiniai aktai, greta kultūros simbolių šliejasi šlykštumo estetika, brutalumas. 1998 metais V. Gedgaudas išleido eilėraščių rinkinį „Vakaras be žiburio“. Rinkinyje poetas perkuria krikščioniškuosius bei biblinius motyvus – prisiartina prie prarastų, bet reikalingų religinių vertybių. Literatūros kritikas Sigitas Parulskis, rašydamas recenziją šiam V. Gedgaudo eilėraščių rinkiniui, prisiminė anekdotą, kuriame nukryžiuotojo Kristaus figūra vadinama „gimnastu“, šis motyvas pasirinktas neatsitiktinai. Anot S. Parulskio, „Vakare be žiburio“ skaitytojui pateikta galybė krikščioniškosios religijos simbolių, tačiau „Didžiausias poeto rūpestis – visais įmanomais būdais minėtąją religinę simboliką nusakralinti, demistifikuoti ar subuitinti, ne tik nuimti „gimnastą“ nuo kryžiaus, bet dar ir kaulus visus jam sulaužyt. Žinant apie tokias pastangas visai nekeista, kad [...] arkangelas Gabrielius virsta „angelu žudiku“ [...]“⁹. Religiniai simboliai, įvaizdžiai, motyvai kuria neįprastą pasaulėvaizdį, kurio centre stovi kenčiantis, tačiau kančią ironizuojantis žmogus. Antrajame eilėraščių rinkinyje „suskilęs lyrinio herojaus individualusis pasaulis, kuriame jis neatradęs atspirties taško [...]“¹⁰ dar aiškiau struktūrizuojamas, nei „Kapsulėje“.

Tiek V. Gedgaudo, tiek G. Patacko vaizduojamas pasaulis yra brutalus, aplinka atstumianti, agresyvi, todėl kyla klausimas, kodėl jų poezijoje tiek daug destrukcijos, naikinimo, kodėl poetai pasirinko normų laužymo kelią, kas juos skatina tai rinktis. Magistrinio darbo tikslas – nagrinėjant G. Patacko bei V. Gedgaudo eilėraščius pabandyti suvokti, kokius prievartos variantus ir, kodėl vartoja abu minėti poetai, kokias prasmes tie variantai įgyja ir, kokia jų reikšmė poezijos tekstuose. Išnagrinėjus prievartos variantų reikšmes lyrikoje, turėtų paaiškėti, kokį vaidmenį G. Patackas ir V. Gedgaudas vaidina šiuolaikinės literatūros kontekste. Darbui labiausiai tinka literatūros sociologijos metodologija, nes prievarta pirmiausiai yra socialinis reiškinys – nukrypimas nuo normos. Be jau minėto atraminio metodo, darbe bus remiamasi komparatyvistika bei psichoanalize.

Literatūros sociologija nagrinėja literatūros kontekstą – tiek sociologinį, tiek istorinį, tiek psichologinį, tiek politinį. Visos sritys vienaip ar kitaip veikia poetų kūrybą. L. Jakonytė pabrėžia istorinę ir institucinę tekstų kūrimo plotmę. Atsižvelgdama į tai literatūros tyrinėtoja teigia, jog literatūra laikoma socialine praktika, kuri negali būti griežtai atskirta nuo kitų neliteratūrinių diskursų. Ieškant dialogo su kūriniu, svarbi ir paties skaitytojo laikysena, jį veikiantys socialiniai reiškiniai. Tekstai suprantami kaip socialiai sukonstruoti, todėl ir jų reikšmės, ir vertinimai yra

⁹ Gintaras Patackas, *Jauni patrakėliai petrarkos*. Prieiga per internetą:

<<http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/patackas/petrarko.htm>>. Žiūrėta: 2008-04-29.

¹⁰ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 148.

socialiai sąlygoti. Remiantis literatūros sociologų tyrinėjimais galima suvokti, kas lemia autorių pasirinkimą plėtoti prievartos variantus poezijoje. Vienas įtakingiausių XX amžiaus prancūzų literatūros sociologų Pierr'as Bourdieu (1930–2002) oponavo įsitikinimui, jog kontekstinis sociologinis žvilgsnis į kūrinį naikina jo specifiškumą. Sociologas literatūrą suvokė kaip neatskiriama socialinės realybės dalį. Šiame darbe remiamasi jo požiūriu, ir į prievartą poezijoje bandoma pažvelgti kaip į reiškinį, sąlygotą socialinių, politinių bei istorinių veiksnių.

Teisininkai, psichologai, sociologai išskiria kelias prievartos rūšis: fizinę, emocinę, psichinę, seksualinę, ekonominę. Šis skirstymas yra sąlyginis, nes dažnai viena prievartos forma neatsiejama nuo kitos. Pavyzdžiui, prancūzų filosofas Michelis Foucault savo knygoje „Disciplinuoti ir bausti“ teigia, jog kalėjimas gimdo nusikaltimą. Panašiai mąsto amerikietis psichiatras James'as Gilliganas savo knygoje „Smurto prevencija“. Jis teigia, kad pastaruosius keturis tūkstantmečius, nuo pirmųjų įstatymų leidėjų – Hamurabio ir Mozės, Platono ir Aristotelio laikų žmonija smurtui priklijavo „blogio“ ir „nusikaltimo“ etiketes. Stabdant smurtą, žmonės uždraudė dalyvauti jame bei jį naudoti, o kartais prieš šio draudimo pažeidėjus naudojamas dar didesnis smurtas, vadinamas „bausme“. Psichiatras J. Gilliganas teigia, jog dėl smurto bei agresijos XX amžius tapo kruviniausiu per visą žmonijos istoriją. Jis siūlo į smurtą žiūrėti netradiciškai, t. y. – ne kaip į moralės bei teisės, o kaip į sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos problemą. J. Gilligano teigimu, smurtas neatsiranda savaime, spontaniškai, jį sukelia kažkieno veiksmai, todėl išskiriamos smurto priežastys. Pirmuoju smurto motyvu psichiatras išskiria pagarbos troškimą. Smurtaudamas žmogus tikisi išvengti pažeminimo jausmo ir pakeisti jį priešingu – išdidumo jausmu. J. Gilliganas į išdidumo sąvoką sudeda savigarbą, savimeilę, savivoką, orumą. Gėda turi daugiau reikšmių: jautimasis ignoruojamu, užgautu, negerbiamu, įžeistu, niekinamu, nuvertintu, išjuoktu, atstumtu, pralaimėjusiu, sužlugdytu ir pažemintu. Šios emocijos itin galingos, lengvai plinta žmonių, turinčių polinkį į agresiją, mąstyme. Psichiatro nuomone, kuo mažiau žmogus turi savigarbos, tuo labiau jam reikia kitų pagarbos. Kai pagarbos žmogus nesulaukia, jam lieka išeitis – pagarba baimės pavidalu, o smurtas kaip tik ir sukelia baimę. Pasak J. Gilligano, gėda, kuri skatina smurtą, plinta per socialinę bei ekonominę santvarką. Smurtą įtakoja hierarchija – „vertikalusis visuomenės sluoksniavimasis“. Visuomenei svarbi padėtis, klasės, kastos, amžiaus grupės, dėl jų atsiranda skirstymas į savus ir svetimus, galingus ir silpnus, turtingus ir vargšus, gerbiamus ir pažemintus. Jei žmonės priskiriami žemesnei socialinei ar ekonominei klasei, gėdos jausmas auga. Antras šio jausmo plitimo būdas – „horizontalioji“ asimetrija. Čia didelė reikšmė skiriama lytims patriarchalinėje santvarkoje. Anot psichiatro, tokioje sistemoje smurtas yra vyrų sėkmės simbolis. Prievarta visuomenėje suvokiama ir kaip vyriškumo įrodymas. Patriarchalinėje santvarkoje moterims ir vyrams skiriami skirtingi vaidmenys. Vyrams leidžiama apsisaugoti nuo gėdos ir

nepagarbos jausmo smurtaujant, tai kur kas mažiau būdinga moterims, mat nuo seniausių laikų, vyrai savo vyriškumą privalo demonstruoti rizikuodami savo gyvybe smurtinėje kovoje.

Mokslininkai išskiria smurtą, kurį „gimdo“ autoritarinis valdymas. Tyrimai rodo, jog šiuolaikiniame pasaulyje karai kilo dėl to, jog kažkurioje iš valstybių įsigalėdavo diktatūra. J. Gilliganas kaip vieną iš karo priežasčių įvardija autoritarinę politinę struktūrą. „Autoritarinio valdymo šalininkai yra labiau linkę į smurtą nei asmenys, kurie vertina demokratiją ir visuotinę lygybę“¹¹. Nustatyta, kad autoritarizmo šalininkai itin jautrūs gėdos jausmui, bet visai nejaučia kaltės. „[...]Vertybės, privertusios žmones sukurti autoritarinės (priešingas visuotinei lygybei) valdžios struktūras, verčia juos būti agresyviais kitų atžvilgiu ir, gali pakakti tik vieno santykių dalyvio elgesio smurtiniam konfliktui pradėti“¹².

Minėtos J. Gilligano mintys apie smurtą skatinančius socialinius reiškinius gali padėti suvokti, kokias reikšmes prievartos metaforos įgyja G. Patacko ir V. Gedgaudo poezijoje. Magistriniame darbe bus nagrinėjama ir bausmės svarba eilėraščiuose, kaip vienos iš prievartos variantų. Remiantis M. Foucault, drausmės vienetas tėra rangas. Drausmė iš tiesų yra vienos klasės dominavimas kitos atžvilgiu, o valdžia tai deklaruoja kaip moralės formą. Akivaizdu, kad šie dalykai tarpusavyje susipynę. Kai kuriuose eilėraščiuose vaizduojami prievartos variantai tai pat persipina.

Prievartos formos išdėstytos Lygių galimybių plėtros centro informaciniame leidinyje „Teisiniai ir praktiniai patarimai moterims, patyrusioms prievartą šeimoje“. Fizinė prievarta yra ne tik asmens mušimas, stumdymas, smaugimas, tokio tipo prievarta pasireiškia ne tik fiziniu poveikiu, bet ir cheminiu, psichiniu bei būtinos pagalbos nesuteikimu. Fizinės prievartos rūšis yra seksualinė prievarta – nukreipta prieš asmens seksualinę, lytinę laisvę, apsisprendimą, kūno neliečiamumą. Ji neatsiejama nuo fizinės arba emocinės formos, ypač kai yra kalbama apie išžaginimą, seksualinį prievartavimą bei priekabiavimą. Šiuolaikinės literatūros atstovai nevengia net ir šios prievartos rūšies vaizdavimo, simbolinių šios rūšies prievartos metaforų yra ir G. Patacko poezijoje. Emocinė arba psichinė prievarta laikomas žmogaus niekinimas, žodinė agresija, baimės jausmo sukėlimas, gąsdinimas, grasinimas sužaloti, nuolatinės įtampos bei streso kėlimas, vertimas jaustis kaltu, nors tam nėra objektyvaus pagrindo. Šios prievartos rūšis pasikartoja nagrinėjamų poetų eilėraščiuose, į tokią prievartą eilėraščio žmogus reaguoja maištu. „Prievartos“ sąvoka išplėsta – darbe bus nagrinėjamas ne tik fizinis lygmuo, bet ir dvasinis, filosofinis, politinis bei socialinis. Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne žodis „prievarta“ paaiškinamas, kaip jėgos vartojimas, vertimas ką daryti¹³. Sociologai smurtu ar prievarta laiko žalą žmonėms, juos žudant, luošinant ar sužeidžiant. Smurtui priskiriamas net grasinimas padaryti žalą tiek psichologinę, tiek

¹¹ James Gilligan, *Smurto prevencija*, iš anglų k. vertė Michail Cvelich, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 55.

¹² Ten pat, p. 56.

¹³ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 603.

fizinę. Į smurto apibrėžimą galima įtraukti ir nuosavybės naikinimą. Kai kurie politinių veikalų autoriai taip išplėtė smurto sąvoką, kad ji apima politinės, socialinės ar ekonominės spaudos sistemas, kurios daro žalą jų valdiniams¹⁴. „Politinės minties enciklopedijoje“, kurioje aptariami politinės teorijos terminai, aprašoma organizuotas valstybės smurtas bei smurtinis maištas prieš valstybę. Smurto sąvoka apima riaušes, gatvių kautynes, žudynes, partizaninius ir pilietinius karus bei revoliuciją. Nagrinėjamuose V. Gedgaudo ir G. Patacko eilėraščiuose pasitaiko organizuoto valstybės smurto metaforų. Jų reikšmė darbe bus atskleista, remiantis sociologų nuomone apie politinį smurtą. „Pagrindinė vakarų politinės minties srovė smurtą laiko netinkama, tačiau kartais būtina priemone siekiant politinių tikslų“¹⁵. Politikos mokslas skiria dvi smurto formas: instrumentinę ir ekspresyvią. Instrumentinis smurtas yra planuojamas racionaliai, t. y., kai siekiama konkrečių tikslų. Iracionalus smurtas yra savitikslis – tokiu laikomas smurtas kaip individuali ar kolektyvinė saviraiškos forma. Be to, išvelgiamas skirtumas tarp spontaniškų smurto aktų ir suplanuotų. Dauguma teoretikų smurtą laiko vienu iš galios realizavimo elementų. Nagrinėjamų poetų eilėraščiuose neretai maištaujama prieš prievartą, kuri naudojama dėl politinių tikslų. Galima daryti prielaidą, jog G. Patacko eilėraštyje „Pontijus Pilotas Nr. ...“ (JŽVP, 66) simbolinėmis metaforomis atskleidžiamas totalitarinės prievartos variantas.

Šio darbo skyrius „Kankinimai ir kančia kaip smurto išraiška“ apima keturias smulkesnes dalis. Pirmoje dalyje kalbama apie simbolines ideologinės prievartos metaforas. Remiantis L. Jakonytės literatūros sociologijos tyrinėjimais, siekiama atskleisti, kaip poetai eilėraščiuose vaizduoja socialinę prievartą, kas skatina šį prievartos variantą įterpti į literatūrinį kontekstą. Antrojoje dalyje kalbama apie visuomenės galios įtakotą metafizinę kančią. Bandoma išanalizuoti, koku būdu autoriai vaizduoja metafizinės kančios apimtą žmogų, kas skatina šį jausmą, kaip tai išreiškiama eilėraščiuose. Trečioji skyriaus dalis skirta išanalizuoti ir aptarti eilėraščius, kuriuose yra metaforų, išreiškiančių prievartą prieš poetą ir žodį. Remiantis sociologų tyrinėjimais, prieš tokią prievartą maištaujama. Šioje dalyje aptariama maišto forma (bohemiškumas) ir įrankis (žodis). Ketvirtoje dalyje aptariama fizinės prievartos metaforų raiška ir reikšmė. Trečiojo skyriaus pirmojoje dalyje nagrinėjama G. Patacko poema. Siekiama suvokti, ką simbolizuoja Pontijaus piloto figūra, kaip ji susijusi su totalitarizmu. Antroji dalis – „Prievarta socialinio ir kultūrinio nihilizmo terpėje“ – paremta nyčiškąja filosofija. Bandoma išanalizuoti, koku būdu V. Gedgaudas kuria socialinės ir kultūrinės prievartos metaforas, kaip vaizduoja vertybių šiapusybėje išnykimą. Paskutinis mokslinio darbo skyrius pavadintas „Prometėjiška poetų pasaulėžiūra“ tarsi įrėmina visą darbą. Skyriuje aptariami poetų panašumai padeda suvokti jų vietą šiuolaikinės lietuvių poezijos kontekste.

¹⁴ *Politinės minties enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 2005, p. 508.

¹⁵ Ten pat.

II . KANKINIMAI IR KANČIA KAIP SMURTO IŠRAIŠKA

1. IDEOLOGINĖS PRIEVARTOS METAFOROS IR SIMBOLIAI

Meno ir politikos ryšys itin dažnai aktualizuojamas, kai kalbama apie sovietinio meno palikimą. Menininkai privalėjo prisitaikyti prie totalitarizmo ideologijos. Pripažįstama, kad rašytojų, taigi ir poetų, meninis gyvenimas sovietmečiu buvo itin komplikotas ir sąlygotas kompromisų. Tačiau nereikėtų to laikotarpio meno laikyti visiškai oficialiajai ideologijai subordinuota realybe.

Analizuojant praėjusio amžiaus 8-ojo dešimtmečio pabaigos – 9-ojo pradžios poetų kūrybą, pastebima drąši meninė raiška. Tokia raiška pasižymėjo G. Patacko pirmieji eilėraščių rinkiniai. Poetas atmetė literatūrinius kanonus ir tapo neoavangardistu, įtvirtinančiu žanrų maišatį, netikėtą požiūrį ir ironiją. Panašiai kaip ir keturvėjininkai, jis į savo eilėraščius įpynę mitologijos motyvų, tačiau atmetė lietuvių pamėgtą pseudoromantizmą. Autorių viliojo temos, kurias galima būtų pavadinti drąsiomis – jis nebijojo kūniškumo ir prievartos vaizdavimo. Greitas šiandienos pasaulio gyvenimo tempas, nuolatinis skubėjimas, nesusikalbėjimas, susvetimėjimas skatina agresyvumo ir prievartos gimimą eilėraščiuose. Prievartos metaforos šokiruoja skaitytoją tiek leksika, tiek forma. Vaizduojamos netikėčiausios sferos, konkretybė, pinama su abstrakcija, deformuojami literatūriniai poetiniai vaizdai, sukuriama neįprasti poezijos žanriniai variantai: karikatūros, socialiniai groteskai. 9-ame dešimtmetyje tai atrodė maištinga ir revoliucinga kryptis. Tokį poeto pasirinkimą galėjo lemti tuometinė politinė situacija. Sovietinėje valstybėje vadovavo totalitarinė valdžia, kurios mąstymas nepasižymėjo tolerancija kitaip mąstantiems ir gyvenantiems žmonėms. Poetų protesto galimybės buvo ribotos, bet išsiskyrė sovietmečio „bohema“, kuriai galima priskirti ir G. Patacką.

Skepticizmu, ironija, sovietinio gyvenimo normų griovimu savo eilėraščiuose poetas išreiškia maištą prieš valdžios primestą prievartą menininkams. Tai – eilėraščio „Išvarymas iš rojus“, parašyto 9-ame dešimtmetyje, pagrindinė mintis. Pirmame posme lyrinis subjektas kalba apie daiktiškąją erdvę, joje jis regi apgaulę – idealus – „kurių nebuvo“ (JŽVP, 41). Subjektas skatina išvartąjį nekeikti pasaulio, tačiau išlikti išdidžiu – nenuolankiu. G. Patackas palygina biblinį rojų su tariamu sovietmečio rojumi. Abiejuose egzistuoja taisyklės, kurių nepaisyti nevalia. Žmogus privalo priimti visas sovietmečio „rojus“ dovanas. Simboline metafora piešiamas totalitarizmo vadovaujamas pasaulis. Remiantis J. Gilliganu, totalitarizmo prievartos tikslas – įgyti arba išsaugoti savo ekonominį ar politinį viešpatavimą. Prievarta užkariaujamos teisės ir privilegijos. Visuomenei skylant į klases, išsiskiria speciali žmonių grupė, užsiimanti prievarta, kad valdytų kitus. Valdančiųjų grupė eilėraštyje ironiškai pavadinama „žvaigždynų tribunolu“.

Subjektas kalba lyg žinantysis, turintis patirties. Eilėraštyje iškyla dilema – pasiduoti ideologinei prievartai arba maištauti. Pasirinkus antrąjį variantą laukia bausmė – „išvarymas iš rojus“. Tačiau net bausmė lyriniam subjektui neatrodo baisi, jei jis išliks ištikimas sau.

Kur bepatektum – jūron, pragaran –
nenušižemink, neprašyk malonės
tų netikrų stabų, kurių nėra,
nors teis tave žvaigždynų tribunolas, [...] (JŽVP, 41).

Kalbantysis skatina herojų nepasiduoti primetamoms „tiesoms“ bei taisyklėms. Į eilėraščių įvedama kankinimų tematika, kuriais dar viduramžiais būdavo išbandomi arba baudžiami nusizengusieji. „Apkrės maru, ar degins ugnimi, / atims tėvynę, moterį ir duoną, – [...]“ (JŽVP, 41) – tokie kankinimai laukia už individo laisvą pasirinkimą. M. Foucault knygoje „Disciplinuoti ir bausti“ teigia, jog kankinimai turėjo sukresti žmogų ir atbaidyti nuo noro nusikalsti. Fizinė bausmė – deginimas – žemiausia kankinimo pakopa. Tačiau tai tik baudimo „liturgijos“ elementas, bausmės „aštrėja“ – sunkiausia bausmė – duonos atėmimas. Duona eilėraštyje – gyvybę palaikantis simbolis, tuomet jos netektis simbolizuoja mirtį. Žmogus skatinamas nebijoti net ir šios bausmės. Subjekto nuomone, totalitarinės valdžios užgrobtame pasaulyje nebelieka vietos individualumui – paprastam žmogiškumui, o išlikti žmogumi, išlaikyti savo individualumą, yra svarbiausias uždavinys. „[...] prašau, nebūki Angelu, Adomai, / žmogau Adomai, būki žmogumi“ (JŽVP, 44).

XX amžiaus 9-ojo dešimtmečio pradžioje parašytame G. Patacko eilėraštyje „Malstremas“ perteikiama tuometinio laikotarpio žmogaus būseną, jo poza prieš valdžią – „mes abu uždaryti sūneli / murzinoj savo laiko kabinoj“. Sovietmečio ideologija priverčia žmogų pasijusti tarsi jis stovėtų „[...] ant sinajaus / prieš putotas akis karabino“ (JŽVP, 31). Sinajaus kalnas – ant kurio Mozė susitiko su Dievu ir gavo Jo įstatymus – eilėraštyje simbolizuoja valdžios galią. Tačiau čia galima išvelgti ir laisvės troškimo metaforą. Dievas, mokė, kaip jam tarnauti, po jo apsiareiškimo Mozė pareikalavo egiptiečių duoti laisvę izraelitams. Šia mintimi poetas tarsi reikalauja laisvės savo tautai. Lyrinis subjektas skatina žvelgti į dangų – transcendentinį, didingą aukštybių sferoje esantį pasaulį, kuriančiąją galią; į langą, kuris eilėraštyje tampa riba tarp sakralios ir pavojingos erdvės. Peržengus ribą, laukia kartuvės ir krematoriumas. Tie, kurie jau buvo nubausti paliko pėdsakus, kad kiti suvoktų bausmės neišvengiamumą.

nes ant sienų išbraižė praeiviai
savo sielą kaip kartuves karčemą
krematoriumo kaminą kreivą (JŽVP, 31).

G. Patacko eilėraštyje groteskiškai pateikiamas visuomenės, paklusios totalitarizmui paveikslas, jį įkūnija miesto figūra – šis brenda į „vandenį nojaus / savo žarną prikales prie stulpo / tartum kojine juodą vynioja“ (JŽVP 31). Žarnos prikallimas prie stulpo, jos palyginimas su juoda kojine eilėraštyje gali simbolizuoti visuomenės savęs atsižadėjimą. Svarbi eilėraštyje vėliavos spalva. Remiantis literatūros simbolių žodynu, juoda spalva yra negatyvi, simbolizuoja skausmą, liūdesį. Literatūriniame ir bibliiniame kontekste ji gali būti nusižeminimo ar netikėjimo ženklas, todėl juodos vėliavos įvaizdis leidžia skaitytojui suvokti, jog visuomenė netiki valdžios „tiesa“, bet bijodama bausmės, paklūsta prievartai.

Nors sovietinė cenzūra kontroliavo literatūrą, tačiau poetas užėmė svarbią vietą politiniame lauke. Anot literatūros sociologės L. Jakonytės, 9–ame dešimtmetyje rašytojas, poetas privalėjo būti „[...] valstybinės ideologijos palaikytojas ir skeleidėjas, valdžios institucijų narys ir bendradarbis“¹⁶. Totalitarinė sistema tokios nuomonės netoleravo. Eilėrašciais „Išvarymas iš rojaus“ ir „Malstremas“ poetas parodo ideologinės prievartos galią, bet skatina maištauti. G. Patacko pasirinkimas laužyti normas, įvesti brutalumo, žiaurumo estetiką, prievartos metaforas privertė jį pasijusti socialinio lauko „svetimšaliu“. Tuo poetas lyg ir atsisakė būti įtakingu visuomenės veikėju, tačiau jo poezija turėjo įtakos išlaikant tautiškumą paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais.

Ideologinės prievartos metaforų bei simbolių nestinga ir V. Gedgaudo eilėraščių rinkinyje „Kapsulė“. Transformuodamas istoriją apie lietuviybės sunaikinimą, įvesdamas lietuviybės sergėtojų Martyno Mažvydo bei Baltramiejaus Vileto figūras, V. Gedgaudas sustiprina prievartos metaforų reikšmę. Eilėraštyje išreiškiama mintis, jog lietuviybė ir tautiškumas desakralizuoti socialinės prievartos. Autorius pasitelkia to paties negyvo kūdikio vaizdinį, kuris gali reikšti lietuviybės tautiškumo mirtį. Kūrinyje deformuojama tai, kas šventa, kas verta pagarbos. Piešiamą nulietuvintos Lietuvos vaizdą papildo lietuviybę puoselėję žmonės. Postmodernizmui būdingais poetikos elementais piešiamas kasdienybės paveikslas. Estetiško bjaurumo įspūdį sudaro išūliai vaizduojama Martyno Mažvydo figūra išskyla lyrinio subjekto sapno fone – „Atsigrėžiau, / stovėjo jis už / mano nugaros / ir ritmiškai riauščiodamas / tarė: / – Prašyčiau gabalėlio / torto ir puodelio kavos, / beje, o kiek dabar / Lietuvoje kainuoja likerio taurelė?“ (KP, 53). Tekste tarsi fantastikos žanro kūrinyje susikerta laikas: praeitis – Mažvydo gyvenamasis laikotarpis – ir dabartis. Šių skirtingų epochų suliejimas eilėraštyje tampa vertybių kūrimo ir jų naikinimo metafora. Mažvydo epocha reprezentuoja lietuvių tautos kilimą, dabartis – jos nuolydį. Autorius renkasi modernistinį teksto konstravimo būdą – sapno sapne. Sapnuojantysis klausosi Mažvydo pasakojimo apie sapną.

tarytum kilau nepažįstamo

¹⁶ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 69.

pastato laiptais,
ir net nejutau kaip ant
kūdikio kiaušo užmynęs
paslydau, jis klykė
nebyliai ir konvulsijų
draskomas bejėgiškai raitės,
staigiai atsigrėžiau
bet nieko aplink
nebebuvo,
žiojėjo bedugnė tarsi
žaizda [...] (KP, 54).

Kūdikio kaip lietuviybės tęsėjo reikšmė simbolinė: užlipimas ant kūdikio kiaušo simbolizuoja tautiškumo nužeminimą, kūdikio mirtis – lietuviybės mirtį. Visa sapne regima aplinka susijusi su mirtimi. Desakralizuojami šventi dalykai. Išniekinama religija, nepaisoma nei elgesio normų nei dogmų. Bažnyčioje – sakralinėje erdvėje – girtaujama ir smurtaujama. Dogmų nepaisymo ir išniekinimo metafora tampa savižudis.

[...] bažnyčioj gėrė vyną
darbininkai,
vargonininkas pasikoręs
kabojo virš sakyklos,
ant apversto altoriaus
tuštinosi tarakonai
iš klebonijos trenkė mėšlu (KP, 56).

Negatyviojo pasaulio elementai, dekonstrukcija, šlykštumo estetika tampa autoriaus teksto kūrimo pagrindu. Autorius vaizduoja demonišką apversto pasaulio vaidą. Tai gali įtakoti egzistencinis dramatismas, apie kurį filosofas Friedrichas Nietzsche kalba nihilizmo kontekste. Kalbėdamas apie postmodernųjų pasakojimo būdą literatūrologas Eugenijus Ališanka teigė, jog pati postmodernioji sąmonė renkasi klaidinantį ar klaidžiojantį pasakojimą, tačiau taip yra ne tik dėl to, jog siekiama sugriauti moralines pasaulio jungtis. Postmodernioji sąmonė atsiveria pasaulio trūkumams, chaosmiškajam būviui. „Kitaip sakant, postmodernusis vaizdijimas pasirenka ne amoralumo strategiją, bet kitą kalbėjimo taktiką, kurios tikslas yra atskleisti kintančio pasaulio

kontūrus, gal tiksliau plyšius, trūkius, pagaliau – niekį, tuštumą¹⁷. Šio literatūrologo mintis apie postmodernųjį pasakojimą puikiai atspindi minėtą V. Gedgaudo eilėraščio koncepciją. Eilėraštyje kalbama apie neigiamą konotaciją turinčią pasaulio tuštumą, jo amoralumą, kuri sukūrė patys žmonės, tuštuma eilėraštyje vaizduojama kaip – bedugnė. V. Gedgaudas nesirenka vaizduoti didžiųjų herojų ar didžiųjų tikslų taip, kaip juos vaizduoja klasikiniai poetai. Autorius per fikcijas ir kvazi istorijas pateikia dabarties vaizdą. Poetinė kalba priartėja prie prozinės, todėl eilėraštis tarsi perima sakytinio kalbėjimo intonacijas – tai dar vienas postmodernizmo bruožas.

Eilėraštyje kulminacija pasiekama tuomet, kai bažnyčioje pastebima „[...] raumeninga akmeninė / Venera apsiginklavus pjautuvu / ir kūju bei karingas Apolonas / su penkiakampe žvaigžde / kaktoj [...]“ (KP, 56). Kūjis ir pjautuvas bei penkiakampė žvaigždė yra Sovietų sąjungos ženklai. Cituotas tekstas nurodo, kas bažnyčioje įvedė savo tvarką. Prievarta išniekinamas tautiškumas, o apgirtusio ir stūgaujančio Mažvydo figūra išreiškia visuomenės padėtį. „– Dabar iš naujo reikia / Lietuvą sutvert...“ (KP, 56).

Šiame skyriuje išanalizuotuose V. Gedgaudo ir G. Patacko eilėraščiuose iškeliamos XX amžiaus paskutinių dviejų dešimtmečių problemos – kultūrinių ir religinių vertybių išniekinimas, nepaklusimas totalitarizmo ideologijos normoms. Simbolinės prievartos metaforos kuriamos vartojant negatyviojo pasaulio elementus, šlykštumo ir brutalumo estetiką.

¹⁷ Eugenijus Ališanka, *Dioniso sugrįžimas: chtoniškumas, postmodernizmas, tyla*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 155.

2. METAFIZINĖ KANČIA IR VISUOMENĖS GALIOS IŠRAIŠKA V. GEDGAUDO POEZIJOJE

Prievartos temai artima kančios problema. Visuomenės galia kai kuriais atvejais tampa prievartos forma, o ši įtakoja metafizinę kančią, kurią savo eilėraščių rinkinio „Kapsulė“ tekstuose neretai iškelia ir perkuria V. Gedgaudas. Filosofas Stanislovas Juknevičius metafizinę kančią apibrėžia kaip kančios rūšį ar skausmą, kurio „neįmanoma paaiškinti nei ego formavimosi nesklaidumais, nei nepatenkintais poreikiais, nei kokiais nors kitais biografiniais faktais“¹⁸. Filosofo teigimu, šios kančios priežastys glūdi už asmeninio patyrimo ribų, o jos šaltinis yra kolektyvinė sąmonė. Kolektyvinėje sąmonėje tarsi susikaupia visi žmonijos blogi darbai, nusizengimai ir nuodėmės, už visa tai teisingumas reikalauja atkentėti. Tačiau tokiu atveju kenčia jautriausieji – tie, kurių sąmonės ir sąmonės riba labai trapi, kurie sugeba jausti ir kitų žmonių kančią. V. Gedgaudas vaizduoja žmogų, analizuojantį metafizinių reiškinių esmę. Žmogaus egzistencijos problemos paaiškėja iš gamtą ir kultūrą apimančios kančios dėl prievartos žmogui. Pirmajame rinkinio „Kapsulė“ eilėraštyje V. Gedgaudas iškelia metafizinės kančios apimto ir prieš gamtos jėgą, prieš Dievą maištaujančio žmogaus figūrą. Pasaulis lyriniam subjektui atrodo dvokiantis, todėl norisi jį pakeisti – sutverti iš naujo. Eilėraščio žmogus svajoja: „Jeigu galėčiau iš naujo / sutverti pasaulį / šešias dienas ir naktis / šveisčiau dantis / kad jis taip nedvoktų“ (KP, 5). Postmodernizmui būdinga atstumiančia dvokiančia erdve vaizduojamas dabar esantis gamtos darinys. Eilėraščio žmogus neslepia pasišlykštėjimo. Jis maištauja prieš Dievą, prieš aukščiausią gamtos jėgą, pastatydamas save į jos vietą. Subjektas įsivaizduoja esąs kūrėjas: „septintąjį rytą pakirdęs / toks didelis jaunas gražus / pažvelgęs į jus / baimę ir mirtį padauginčiau / ir pakaktų visiems“ (KP, 5). Kalbantysis jaučiasi esąs priverstas gyventi atstumiančiame pasaulyje, todėl maištauja. Prievartos ir mirties kupiname pasaulyje trūksta baimės, atsakomybės už savo veiksmus. Subjektas įsivaizduoja, jog pasaulis taptų kitoks, jei kūrėjas dar labiau apsunkintų žmonių kančią – padaugintų baimę ir mirtį: „ir nebūtų lengviau atsidusti“ (KP, 5). Žmonės praranda kontrolę, nepaiso taisyklių, o tai skatina smurtą. Prievartą įtakoja kalbančiojo metafizinę kančią. Eilėraščio žmogus kreipiasi į skaitytojus, pabrėždamas paradoksą, šaipydamasis iš šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės ir dabartinės situacijos: „kaip keista – tiesa / galiu jums kalbėti šlykštybes / tačiau juk vis vien nesiliausite / ieškoti jungčių ir prasmės“. Pasisveikinęs su skaitytoju autorius jį įveda į šiuolaikinės poezijos erdvę, kurioje prievartos metaforos, brutalumas, normų griovimas jau tapo norma. Metafizinę kančią patiria dar vieno eilėraščio lyrinis subjektas. Kalbantysis kreipiasi į adresatą: „Palytėk žalvarinę / žvaigždėlę sutemų / kumeliuko kaktoj [...]“ (KP, 28). Eilėraščio žmogus šia metafora skatina žmogų prisiliesti prie metafizinių problemų, pamąstyti apie žmogaus

¹⁸ Stanislovas Juknevičius, *Savižudybė kaip dezintegracija: laiptai į pragarą*. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/metai/200610/dezinteg.htm#metafizine>>. Žiūrėta 2008–05–06.

būtį, gyvybę, prasmę, mirtį. Kalbančiojo lūpomis išreiškiama poeto gyvenimo prasmė – kūryba. Sielos ramybė, kurią patiria kurdamas poetas palyginama su žmogaus ramybe, kuris nesisieloja dėl mirties.

patirki kiek mano
ramybė kainuoja
giedoti kiek tavo
ramybė kainuoja
nemirti (KP, 28).

Kitas eilėraštis skamba tarsi atsakymas į klausimą, kokia gyvybės, ramybės ir mirties kaina šiandienos pasaulyje. Autorius renkasi postmodernizmui būdingą šlykštumo estetiką, drastišką leksiką, brutalumą simbolizuojančias metaforas, tarsi bandoma sudaryti griūvančio, pūvančio prievartos kupino pasaulio vaizdą. V. Gedgaudas tarsi anatomijos specialistas „narsto“ žmogaus kūną ir jo dalis.

juodo kraujo purslai
į baltas arterijas dūžta
(tiek kainuoja ramybė) (KP, 29).

Šiuolaikinio žmogaus ramybė vaizduojama brutalumu ir šlykštumo estetika paremta metafora: „tarp melsvuojančių šonkaulių / pelija pūslėta širdis“ (KP, 5). Prievartos kupiname pasaulyje nesudėtingai įvertinama ir mirtis – „sausgyslės pokši / įplyšta šakotas dubuo (tiek kainuoja mirtis)“ (KP, 5). Eilėraštyje itin aktualizuojama kūno kalba. Remiantis F. Nietzsche, per kūno kalbą išsakomos metafizinės problemos. Juslinis pasaulis tampa įrankiu, kalbant apie vertybių krizę. Irstantis kūnas tampa metafizinės visumos dramatiško skaidymosi metafora. Jaunesnės kartos poetas V. Gedgaudas poezijoje savo mintis galėjo reikšti tiesiogiai, nebijodamas cenzūros. Praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio poetas atsidūrė kitokioje situacijoje nei G. Patackas. Remiantis literatūros sociologija, galima teigti, jog skaitančioji visuomenė niekuomet nebūna vienalytė. XX amžiaus antroje pusėje publika buvo veikiamą literatūros industrializacijos ir komercializacijos, moderniosios ir, poetų nuomone, originaliosios poezijos didelė visuomenės dalis nesuprato. Anot L. Jakonytės, minėtu laikotarpiu iškilo „nesuprasto“ poeto įvaizdis bei jo atsiribojimas. Tuo metu V. Gedgaudas samprotavo: „Juk negali trijų milijonų tauta kiekvienais metais suryti kelių tūkstančių poezijos knygų: apetitas prapuola, skonis sugenda, apatija apima“¹⁹. Tarp auditorijos ir rašytojų atsirado nesusikalbėjimo pojūtis. Visuomenė tapo tartum valdžia, kuri

¹⁹ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 138.

arba verčia paklusti, arba „baudžia“ nepaklusniusius. Visuomenės kaip valdžios metafora matyti V. Gedgaudo eilėraštyje „Paskui tave velkasi kažkada / iki galo nesuvaidintas vaidmuo“ (VBŽ, 79). Pirmame posme lyrinį subjektą persekiojantis „nesuvaidinto vaidmens“ šešelis jau yra bausmė už tai, ko jis nepadarė – „nesuvaidino“. Visuomenės tarsi valdžios prievarta akivaizdi, jie tikisi iš kalbančiojo ne jo tikrojo „aš“, ne tikrų išgyvenimų. Negavę, ko trokšta, galbūt jiems suprantamos poezijos – „[...]tau prikala kaukę / kostiumą užtempia / lazda paduoda“. Šis karnavališkumas priverčia skaitytoją susimąstyti apie tikrumą – ar poetas su kauke išlies tikruosius savo jausmus, ar iš jo lūpų sklindanti poezija gali būti originali. Kaukės ir kostiumo įvaizdžiai lemia ir patį atsakymą, šie įvaizdžiai slepia tikrąjį kalbančiojo veidą, jo mintis. Lazda eilėraštyje simboliška – čia įgyja krikščionybėje įprastą valdžios ir galios reikšmę.²⁰ Visuomenė nurodinėja be žodžių, neverbaliniu lazdos padavimu priverčia elgtis, kaip nori ji – „laukia kol prasižiosi“. Eilėraščio žmogus pats stebėdamasis paklūsta „valdžios“ prievartai.

[...] prisimeni tekstą
cezūras ir tempą
dinamikos ženklus
gana painią aplikatūrą
gali net paimprovizuoti
beveik automatiškai (VBŽ, 79).

Apie improvizaciją lyrinis subjektas kalba ironiškai ir iš tiesų elgiasi tik taip, kaip jam liepiama, kaip jis yra priverstas elgtis, nes „[...] publika krykščia / ir aišku suirzęs bisuoja“ (VBŽ, 79). Valdžios prievarta kalbantysis paklūsta, tačiau jaučiasi tarsi „triveidis dvynys“ ir prieš save patį „kaltai šypsosi“. Užuojautą lyrinis subjektas gali rasti tik savo paties prisiminimuose, savo svajonėse – „kuomet pirmąsyk nedrąsiai / prisilietei prie instrumento“ (VBŽ, 79).

Šiame skyriuje nagrinėjamuose V. Gedgaudo eilėraščiuose iškyla metafizinės kančios problema, kuri įtakota iš gamtos ir kultūros kylančios prievartos žmogui. Poeto gyvenimo prasmė kūryba, tačiau ji nesuteikia žmogui išsvajotos sielos ramybės. Kūrybą skatinančia jėga tampa visuomenė, kita vertus, eilėraščio žmogus nenori taikstyti su visuomenės primetamomis normomis bei vertybių krize. Dievo sukurtas pasaulis tapo nyčiškojo nihilizmo terpe. Iš jos kyla maištaujančio žmogaus figūra. Maištas prieš gamtos ir visuomenės prievartą žmogui išreiškiamas kūno kalba ir juslinio pasaulio metaforomis.

²⁰ Lionė Lapinskienė, *Simbolinių reikšmių žodynas*, Panevėžys: leidykla „Magilė“, 2006, p. 82.

3. PRIEVARTA PRIEŠ ŽODĮ IR JO MAIŠTAS PRIEŠ PRIEVARTĄ

Jau šiame amžiuje išleista kolektyvinė monografija „Menininkas ir valstybė“ (2003). Autoriai – sociologai Eugenija Krukauskienė, Lilija Kublickienė, Arvydas Matulionis, Sergejus Rapoportas ir Irena Šutinienė. Remdamiesi socialiniu psichologiniu aspektu, knygos autoriai tyrinėja šiuolaikinių menininkų vertybes, nuostatas, kūrybinio likimo įvaizdžius. Ši problematika formuluojama pagal menininkų kartas ir jų ypatybes. Knygoje skirta vietos ir bohemos ideologijai, kurią menininkai neretai palaiko tiesiog dėl tradicijos. Sociologė L. Jakonytė pastebi, kad bohemos tradiciją kai kurie menininkai, iš jų ir poetai, renkasi, siekdami išvengti rutinos, arba ieškodami įkvėpimo, slopindami kompleksus ar kūrybinį nepasitenkinimą²¹. Tiek poetas G. Patackas, tiek V. Gedgaudas, būdami skirtingų kartų, palaiko bohemos tradiciją, dalyvauja joje, tai išreikšdami skirtingomis poetinėmis formomis. Šio pasirinkimo priežastys tikriausiai yra skirtingos. Pirmieji G. Patacko eilėraščių rinkiniai buvo išleisti dar sovietmečiu. Tuometinį sąmojingesnį skaitytoją domino ir traukė jo bohemiška pasaulėžiūra, poezijoje išreikštas maištas prieš socialinę, ideologinę prievartą. Šiame skyriuje ir bus kalbama apie bohemos apraiškas kaip reakciją į įvairius prievartos variantus. Prievartos prieš žodį ir patį poetą bei žodžio maišto prieš prievartą apraiškos ryškios G. Patacko rinktinėje „Jazmino žiedas vakarą prakalbina“ ir eilėraščių rinkinyje „Jauni patrakėliai petrarkos“. Pastarajame gausu eilėraščių poeto kūrybinių kančių ir prievartos tematika.

Kūrybinių kančių ir prievartos bei maišto prieš ją apraiškų yra ir V. Gedgaudo poezijoje. Autoriaus kartos poetai ir rašytojai pasižymėjo chaotišku savęs ieškojimu. L. Jakonytės teigimu, jaunieji kūrėjai išsiskyrė prieštarų laikysenų amplitude: „[...] greta pilietiškumo, aktyvaus įsipareigojimo kultūrai, jaukaus santykio su tradicija egzistuoja distancija, abejonės, verčių reliatyvumo pojūtis, socialinis provokatyvumas, priešgyniautojo mitologija, iššūkiai „geram skoniui“[...]“²². Abu poetai suprato šiuolaikinio meno tendencijas, o anot knygos „Menininkas ir valstybė“ autorių, kūrybiniai sėkmei reikia sugebėjimo save emociškai identifikuoti su gyvenamuoju laikotarpiu²³. Sėkmės kelias lydimas kūrybinių kančių. Kančia, kurią poetai patiria ir išsako savo eilėraščiuose, susijusi su dar vienu prievartos variantu – prievarta prieš poetą, o tuo pačiu ir prieš žodį, kuris kartais iškyla ir kaip konkretus motyvas. Neretai abiejų autorių poezijoje pats žodis tampa prievartos įrankiu. Juo poetai maištauja prieš prievartą – tai ryšku eilėraščiuose susijusiuose su bohemos tipologija. Šiuos prievartos variantus galima būtų paaiškinti, remiantis sociologinės psichologijos aspektu, kai kalbama apie pripažinimo mechanizmą. Sociologas P. Bourdieu teigia, jog svarbią vietą meno kūrinio sociologijoje užima kultūros gamybos laukas, o nuo

²¹ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 17.

²² Ten pat, p. 16.

²³ Lilija Kublickienė ir kt., *Menininkas ir valstybė: socialinis psichologinis aspektas*, Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 26.

jo neatsiejamas ryšys tarp kultūros gamintojų ir vartotojų. Pats menininkas vaidina svarbų vaidmenį, tačiau meno kūrybos lauką sudaro ir kiti svarbūs veiksniai – vartotojai, šiuo atveju poezijos skaitytojai, jų ir menininkų pozicijos bei interesai, veiklos tikslai. Visi minėti dalykai lemia menininko pripažinimą visuomenėje. Pripažinimo mechanizmas kuria menininko ir meno socialinę vertę, menininko socialinio saugumo jausmą, kuris būtinas kintančioje visuomenėje. Šis pripažinimas randasi skirtingais būdais ir priklauso nuo jau minėto menininko santykio su valstybės institucijomis. XX-ojo amžiaus 9 ir 10 dešimtmečių G. Patacko kūriniai tapo mėgstami skaitytojų, nes jo kaip poeto santykis su tuometine ideologija buvo prieštaringas. Autoriaus poezija tarsi tilpo į rėmus, tačiau metaforomis ir simboliais deklaravo maištą prieš tuometinę prievartą. Per kelis dešimtmečius jo poetinė kalba nelabai tepakito. Tiek sovietmečiu, tiek po „perestrojkos“ autorius neatsisakė savo bohemiškos pasaulėžiūros, iš jo tekstų nedingo marginalų pasauliui priskiriami vaizdai, nes poetas priešinasi visiems įmanomiems prievartos variantams.

Kaip destruktivios refleksijos šalininkas pirmajame eilėraščių rinkinyje „Atleisk už audrą“ poetas svarsto kūrėjo metamorfozės problemą. Eilėraštyje „Pokalbis apie metamorfozę“ lyrinis subjektas kalba poeto vardu. Kalbantysis metaforomis išdėsto visą kūrybos procesą, o žodį laiko pasipriešinimo įrankiu žemėje. Pradžioje yra:

[...] žemė, kur gimsta ir miršta, -
Mūsų pokalbio tęsinys.
... Mus palaimina dešimčia pirštų,
Mus prakeikia už būdą minkštą
Kaip ugnikalnis turinys (JŽVP, 12).

Poezijos kūrinio turinyje sudėtos visos kūrėjo mintys, už kurias jis arba pripažįstamas, arba „prakeikiamas“. G. Patackas tarsi pasakoja, kaip kuriamas eilėraštis – aptaria jo gimimo stadijas, pavadindamas jas metamorfozėmis. Žodis tampa kūrybos fundamentu. Bet vos prasidėjus kūrybos procesui žodis sudaiktinamas, jam bandoma suteikti formą, jis tarsi tampa įrankiu, skirtu kurti eilėraščių. Žodžio svarbą poetas išreiškia įterpdamas jį tarp sakralių ir reikšmingų žmogui, gyvybę simbolizuojančių įvaizdžių – medžio ir duonos kepalų.

... Dar ne medis, ir jau ne žodis
[...] Nesuvalgytas duonos kepalas,
Skausmo išnara, džiaugsmo kevalas –
Ties baisia smegenų giria (JŽVP, 12).

Poeto būseną perteikiama eilėraščių metamorfozės variantais ir jaučiamomis kūrybinėmis kančiomis. Kūrėjas – tarsi pasiklydęs savo paties mintyse, svetimas sau, nebesuvokiantis, ar tai, ką daro, yra tikra, ar kvaila, ar reikalinga. Jis ima abejoti. Ši kūrybinė būseną paženklinta metafizinio pobūdžio prievartos. Kalbantįjį domina egzistenciniai klausimai:

Pasakyk: Taip gyventi kvaila, –
Viskas šičia primena klaidą:
Tas ištirpęs pusiau kambarys,
puokštė rimų, išnykęs keleivis –
Aš ar tu – nebeaišku, kuris. (JŽVP, 12).

Metafizinio pobūdžio skausmas, kurį formuoja ta pati prievartinė kūrybinė būseną ryški eilėraštyje „Skausmas“. Lyrinis subjektas jaučia skausmą, negali miegoti, neranda ramybės. Kambarys tapo liguista tuštuma, o naktis – tris kartus ilgesnė už dieną. Poetas renkasi egzistencinio atmetimo poziciją, o jai įprasminti formuojamas kitas pasaulis – literatūrinis: „[...] ir nepadedą Balzakas / nuo nemigos, kuri lyg kūjis plakąs / šešiom kryptim tarp stiklo ir bazalto“ (JŽVP,16). Kūjo plakimo įvaizdžiui sustiprinti poetas renkasi aliteraciją. Pasikartojantys priebalsiai k ir l primena „plakimą“, todėl skausmo įspūdis dar labiau sustiprėja. Kalbantysis jaučiasi išsekęs, be įkvėpimo, kuri eilėraštyje išreiškiama audros metafora.

Audros nėra, energijos nėra, –
sakytumėi, kad ištisas žemynas
pusiaunakty giliam nusimarino
propano dujomis ar elektra (JŽVP, 16)

Prievarta ir kančia poetą nugalė eilėraštyje „Nuovargis“, kuriame kalbantysis viešai pripažįsta pasiduodąs kūrybinei prievartai ir kančiai. Kūryba tarsi tampa metafizinės prievartos forma. Šiuo eilėraščiu atveriamas filosofinis lygmuo. Poetas negali nekurti, tačiau tuo pačiu metu jis kankinasi, praradęs kūrybinį polėkį, kuris turi reikšmės pripažinimui. Juk nuo pripažinimo priklauso kūrėjo socialinė vertė.

Aš pervargau. Išjunk, naktie, mane
Kaip mėnesį ar kunišką žibintą,
Kraujuojantį virš nulaužtų alyvų (JŽVP, 126).

Skausmo ir kančios būseną perteikia kraujuojančių alyvų metafora – poetas netekęs dvasinės stiprybės. Subjektas trokšta ramybės, kurią suteikti gali tik kažkur už durų klajojantis žodis. Kūrybinės kančios reikšmę poetas suteikia dar vienai prievartą išreiškiančiai metaforai – „Kukli dama nedrįsta peržengt slenksčio / Ir žudosi prie savo buto durų, – / [...] Tai įvykiai palankūs katastrofai, / Aš nesuspėsiu visko užfiksuoti. / Pakelkite, kol dar rašau, iš miego. / ...sakiau, kad pervargau“ (JŽVP, 126). Žodis personifikuojamas – tarsi kukli dama jis lūkuriuoja kažkur anapus. Ši scena eilėraštyje sukuria egzistencinę įtampą.

Panašios būsenos lyrinis subjektas kalba ir V. Gedgaudo eilėraštyje „Pavargęs šis pavasaris“ (KP, 93). Pavargusio pavasario metafora atskleidžiama kuriančio poeto būseną. Reikšminga eilėraščio erdvė – blyški, šalta, ji simbolizuoja kalbančiojo liūdesį ir bejėgiškumą. Eilėraščio nuotaiką perteikia ir pati gamta – neatsitraukianti žiema, vėluojantys paukščiai, tvenkiniuose plaukančios aklos žuvys. Kalbančiajam liūdna nuo žinojimo, jog bus „[...] man dar liūdniau / kai viskas taps nebepamirštama: jungtukų sutemos ir priebalsių dangus / balsyno žvaigždės ir pajuodęs rimų žvirgždės“ (KP, 93). Poetas kankinasi kurdamas, tačiau dar labiau jį kankina noras sukurti kažką nepaprasto – noras viešpatauti.

ir vėl kartoju sau – dabar užmušk
tą pragaištingą norą viešpatauti
suskliausk į kiautą dumbančius sparnus
ir mokyki iš naujo nieko nebelaukti (KP, 93).

Iš vidinės individo laisvės kylantis noras viešpatauti, atmesti etinius ir estetinius tabu pasirodo esąs pragaištingas. Maištas baigiasi, išsenkant jėgoms. Kalbantysis tikisi fantazijos polėkio, tačiau kūrybinės kančios skausmas yra stipresnis. Todėl eilėraščio žmogus tarsi pasiduoda prievartai.

Kitame eilėraštyje V. Gedgaudas apibūdina poeto gimimo situaciją. Ją nusako vidinės prievartos formą įgyjanti egzistencinė kančios patirtis. Eilėraščio herojus – bohemos atstovas, poetas. Kalbantįjį apibūdina pats kalbėjimo laikas, apie kurį užsimenama pirmame posme.

Pačią tyliausią pagirių valandą
nubusk ir klausyk
kaip švelniai braška spyna
kai palieka namus
nuliūdęs Dangaus šeimininkas (KP, 35).

Naktis – ramybės laikas, poetinio įkvėpimo metas. Šiame eilėraštyje iškyla tokia kūrėjo figūra, kurią būtų galima pavadinti prancūzo literatūros sociologo Dominique'o Maingueneau terminu – romantiškasis bohemietis. Šis terminas apibūdina rašytoją, negalintį rasti sau vietos. D. Maingueneau nuomone, bohemičio mitologija gimė tolimuosiuose rytuose. „Bohemietis yra raganius, nes industrinėje visuomenėje jis yra prarastajai Gamtai artimiausia „liekana“. Jis savaime iškyla iš tų jėgų, kurios rašytoją aplanko kūrybinio darbo ir kančios akimirkomis“²⁴. Bohemičio mitologija rašytojams primena, jog jie priklauso po socialinį tinklą klajojančiai genčiai. Jis mažesnis klajoklis įprastine prasme, tačiau radikalesnis, nes užima svarbią vietą visuomenėje. Anot D. Maingueneau, menininkas kelia grėsmę tokiam pasauliui, kuriam būdingas uždurumas ir stabilumas, todėl vienu metu poetas ar rašytojas yra ir „nešvarus“, ir „vertės šaltinis“, ir prakeiktasis, ir šventasis. Panašią būseną patiria ir V. Gedgaudo eilėraščio kalbantysis, kai ateina kūrybinės kančios metas. Iš tokios poeto paratopijos dviprasmiškumo kyla psichologinės prievartos jausmas. Poetas privalo laikytis visuomenės paribyje, nes jis yra tas žmogus, kuriame tarsi sumišusios piktosios ir gerosios jėgos. Romantiškąjį bohemietį autorius piešia šiandienos erdvėje. Poetui suteikiamos ir kitos „bohemos“ reikšmės. Knygos „Menininkas ir valstybė“ autoriai teigia, jog bohema identifikuojama kaip šalutinis reiškinys, priešiškas viduriniams sluoksniams, šis priešiškusumas įtakoja prievartą. Bohema dažnai smerkiama: tai pasireiškia įvairiais draudimais ar puolimais, tačiau ji viliojanti, nes yra visuomenei įdomi savo ypatumais, galbūt todėl, kad jos atstovai yra kitokie ir gyvena kitaip nei įprasta. Bohema apibrėžiama ir pagal gyvenimo stilių – ne itin geros materialinės sąlygos, visuomenės konvencijų nesilaikymas, neįprasti poelgiai ar ekstravagantiški drabužiai. Bohemos atstovai yra „kitokie“ todėl, kad sudaro kontrastą visuomenei. Jų moralės įsitikinimai ir normos skiriasi nuo visuomenės nustatytųjų. Girtuoklystė – vienas iš pavyzdžių. V Gedgaudas nuo to pradeda savo eilėraštį, sustiprindamas bohemičio išpūdį „pagirių valanda“. Galiausiai kalbantysis kreipiasi tarsi į patį save – „nuropoki virtuvėn ir gurkštelk / drumzlėto vandens [...]“ (KP, 35). Žemiškasis troškulys tarsi persipina su kalbančiojo troškimu suvokti poeto, jo kūrybinių kančių reikšmę.

ir nebyliai paklausk
sutvėrėjo
negi tik šitaip
nejaugi tik šitaip
tik šitaip
gimsta Išgama

²⁴ Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 42.

Pranašas tėvas

Sūnus ir Žudikas Poetas

V. Gedgaudas įveda švenčiausios trejybės perifrazę. Žaisdamas NT motyvais ir šokiruodamas skaitytoją eilėraščio autorius tarsi pripažįsta, jog poeto asmenybėje slypi ir gėris, kurį reprezentuoja „pranašas“ ir blogis, kurį įkūnija – „išgama“ ir „žudikas“. Šią dviprasmybę išskyrė jau minėti literatūros sociologai, aptarę bohemos mitologiją. V. Gedgaudas poetui parinko žudiko kaukę. Prievartos metaforomis poetą apibūdina ir G. Patackas savo eilėraštyje „Poetams“ („Jauni patrakėliai petrarkos“). Poetas vartoja antonomaziją – jaunos poetus pavadina renesanso laikotarpio poeto Petrarkos vardu – jaunais patrakėliais petrarkomis. Šiuo pavadinimu jis tarsi išreiškia pagarbą literatūros meno atstovams – poetams. Tačiau tuo pačiu metu konstatuojamas jų nenumaldomas būdas, patrakėliškumas, gaivališkumas. Eilėraštyje „Poetams“ kalbantysis kreipiasi į jaunąją poetų kartą ir sprendžia amžinąją poeto reikšmės visuomenėje problemą.

Jauni patrakėliai petrarkos,

Ir jums apkurtino ausis

Aliteracijų patrankos

Ir asonansų gaudesys.²⁵

Kurtumo aliteracijai ir asonansui metafora G. Patackas išsako savo mintis apie šiuolaikinę poeziją. Ritmas, skambesys tarsi nebeegzistuoja, jauni poetai stengiasi griauti klasikinės poezijos normas, kurios reglamentuoja skambesį ir rimą. Šio posmo rimas ir ritmas tarsi išsako modernizmo ir postmodernizmo epochoms būdingą ritmiškumą. G. Patackas pasitelkia prievartos metaforas ir poetą vaizduoja kaip medžiotoją „atstačiusį rašymo pabūklą“ ir šaudantį į visa, kas jį supa – „[...] į nakties stebuklą, / Namus, žvaigždynus ir medžius“²⁶. Nors G. Patackas – vienas iš tų poetų, kurie griauja nustatytas normas, tačiau jis pripažįsta jausmų pasaulį – meilę, ir eilėraštyje iškelia ją kaip vieną iš kūrybos stimulų. Remiantis pragmatiko D. Maingueneau mintimis apie literatūros kūrinio teksto ir konteksto susiejimą, galima teigti, jog G. Patackas Petrarkos vardą pasitelkia kaip pavyzdį kūrėjo, kurio eilėraščiai gimė iš meilės moteriai. Panašiai kaip ir italų poetas, G. Patackas kūrybą deklaruoja iš meilės moteriai (moterims).

Tai joms paklojot rimų lovą

Ir bėrėt ašaras tikras,

²⁵ Gintaras Patackas, *Jauni patrakėliai petrarkos*. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/patackas/petrarko.htm>>. Žiūrėta: 2008–04–29.

²⁶ Ten pat.

Ir mirti privertėt valdovą,
Praradusį visas dukras (JPP).

Čia pat G. Patackas iškelia mintį apie poeto pripažinimą. Jis tarsi perspėja jaunuosius kūrėjus, jog ne visada jie bus žinomi ir gerbiami, jog stokos visuomenės pripažinimo. Tai galima suprasti kaip socialinės – psichologinės prievartos variantą.

Praėję vandenį ir ugnį,
Žmonių netekę pagarbos,
Jūs mirsite ankštoj bedugnėj
Varinės angelo triūbos (JPP).

G. Patacko eilėraštis skamba tarsi perspėjimas, jog poetai nesulauks viešo pripažinimo, jog su tuo susitaikyti yra nelengva. Kalbantysis teigia, kad poetas nėra išskirtinis asmuo – „nespauš Dievo dešinės“. Prievartos ir smurto metaforomis, aštria ir grėsminga intonacija kalbantis eilėraščio žmogus švelnesniu tampa eilėraščio pabaigoje. Lyrinis subjektas palieka jauniems patrakėliams viltį, kurią galima traktuoti dviprasmiškai.

Tik mažas kūdikis, užgimęs,
Kai žemę gaubia sutema,
Kurį sūpuos toks pat likimas,
Rimuos lopšelyje:
– Ma-ma... (JPP).

Kūdikis eilėraštyje gali turėti tikrąją ir perkeltinę prasmę. Tikrąja šio žodžio reikšme posmas pripildomas viltimi, jog poetų – klajoklių gentį, tės kiti jauni patrakėliai petrarkos. Perkeltine prasme „kūdikis“ yra poetų kūrybos rezultatas – pati poezija, kuri švies žmonėms, kai „žemę gaubia sutema“.

Skyriuje analizuojami V. Gedgaudo ir G. Patacko eilėraščiai aptaria bohemos tradiciją. Bohemos apraiškos eilėraščiuose tampa kalbančiojo reakcija į prievartos apraiškas. Nenumaldomą norą maištauti įtakoja įkvėpimo stoka, eilėraščio žmogaus – poeto – kompleksai ir kūrybinis nepasitenkinimas. Prievarta vaizduojama pripažinimo mechanizmo metaforomis, nes pripažinimas skatina saugumo jausmą visuomenėje. Metafizinės prievartos paženklintas kalbančiųjų abejojimas, savęs ieškojimas išreiškiamas bohemiško gyvenimo stiliaus vaizdavimu eilėraščiuose.

4. FIZINĖS PRIEVARTOS METAFOROS IR JŲ REIKŠMĖ

Fizinis smurtas visuomenėje laikomas socialiniu nukrypimu, todėl už jį yra baudžiama, tai – dalis kriminologijos. Skaitant literatūros sociologo Vincenzo Ruggiero knygą „Nusikaltimas literatūroje. Grožinės literatūros ir deviacijų sociologija“, aiškėja, jog lietuvių literatūroje pasirodžiusi smurtinių nusikaltimų tematika nėra naujovė pasaulinės literatūros kontekste. Knygos autorius pasitelkia grožinės literatūros klasikos kūriniais tarsi įrankiais plėtoti kriminologinei analizei. Anot V. Ruggiero, klasikos kūrinuose “[...] galima aptikti daugelį bendrųjų ir specifinių kriminologijos teorijų”²⁷. Šiame skyriuje G. Patacko ir V. Gedgaudo eilėraščiai nagrinėjami remiantis sociologų ir kriminologų tyrimais.

G. Patacko eilėraštyje „Pobūvis“ persmelktas grėsminga nuotaika. Eilėraščio pradžioje kalbantysis gyvenimą metaforiškai pavadina „aortos tęsinium“. Troškimas gyventi ir mirtis žmones sulygina, tarp jų nelieka skirtumo.

Loterija – aortos tęsinys, –
Sujungs labiau nei linksmas ryžtas kortos,
Lipniau negu gyvenimas taukuotas,
Greičiau nei pistoleto šoviny (JŽVP, 101).

Fizinės prievartos metaforos kuriamos vartojant kriminologijos temai artimą semantinį lauką – pistoletas, šoviny, arbaletas, kumščiai, smūgiai, recidyvas. Šiais žodžiais kalbantysis kuria prievartos pasaulio vaizdą. Eilėraščio žmogus prabyla kito balsu – perspėja ir grasina žmonėms: „Aš pažadu – bus bloga, jums eunuchai, / Bus bloga jums, mergaitės ir berniukai, – / Ne taip juk jūs gyvenate, ne taip!“ (JŽVP, 101). Pasirinkdamas grasinimo, perspėjimo stilizaciją G. Patackas ironizuoja visuomenę, kuri auklėja. Kitame posme kalbantysis atskleidžia, kas šiame pasaulyje yra ne taip:

Įeisime pro svetimus sapnus
Juokingon teritorijon tirono;
Ir nesvarbu mums, ar jisai šėtonas [...] (JŽVP, 101).

Remiantis prancūzų sociologu E. Durkheimu, fizinė prievarta kyla iš anomijos – šiame darbe jau minėtos visuomenės būklės. Eilėraštyje pabrėžiama, jog visuomenė paklūsta tirono

²⁷ Vincenzo Ruggiero, *Nusikaltimas literatūroje. Grožinės literatūros ir deviacijų sociologija*, iš anglų k. vertė Irena Jomantienė, Daina Valentinavičienė, Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005, p. 12.

valdžiai, o sociologų teigimu, ekonominė ir socialinė santvarka, valdžios prievarta, iš jos kylantis susiskirstymas į kastas įtakoja smurtą. Netekę pagarbos žmonės darosi kur kas agresyvesni, apie tai užsimena ir psichiatras J. Gilliganas knygoje „Smurto prevencija“. Taigi eilėraštyje vaizduojamą fizinę prievartą galima kildinti iš valdžios tironijos. Dar labiau šią mintį pagrindžia ir moralizuojantis priežasties ir pasekmės ryšys, kurį vaizduoja poetas. Dar XIX amžiuje Italijos kalėjų sistemoje dirbęs kriminologas Cesare'is Lombroso pateikė nusikaltėlių klasifikaciją, kurioje viena iš grupių – „emociniai nusikaltėliai, kurie padaro nusikaltimus būdami įniršę, įsimylėję ar pažeminti“²⁸. G. Patacko eilėraštyje vartojamos fizinės prievartos metaforos sąlygotos įniršio. Poeto vaizduojamas pasaulis – agresyvus ir brutalus.

Brutalus pasaulis piešiamas ir eilėraštyje „Vidurdienis. Nuotaika“. Nors vaizduojama aplinka spindi ryškiomis spalvomis – geltonas saulės kupolas, plūduriuojantis žydrynėje – tačiau visą pakilią nuotaiką nustelbia apakinto angelo figūra.

Maža mergaitė
Negailėstingai užmuša
Rausvą pliušinę lėlę
Ir laidoja ją
Į maldingai ūžiantį
Smėlį (JŽVP, 142).

Žaismingas vaiko pasaulis eilėraštyje deformuojamas vartojant žudymo motyvą. Autorius renkasi paradoksą – vaiko rankomis užmušama lėlė. Šia scena autorius suteikia galimybę eilėraščiui interpretuoti dvejopai. Galima atpažinti E. Durkheimio nusakytą anomiją – normų griovimą, moralinių vertybių išnykimą. Visa tai įtakoja nutolimas nuo religijos, tikėjimo praradimas. Fizinės prievartos išraiška sustiprinama rausva spalva, kuri simbolizuoja kraują. Laidojimas primena aukojimo ritualą. Poetas tarsi sugrįžta į religinės patirties pradžią. Šiai temai eilėraštyje svarbios Aušros Pažėraitės mintys straipsnyje „Smurtas ir religija. Bandant nubrėžti naują religijų tyrimų kryptį“. Straipsnio autorės nuomone, šiuolaikinis žmogus linkęs pašalinti galingą Dievą, iš žmogaus reikalaujantį atskaitos už savo veiksmus. Ritualiniai aukojimai, nuolatinis kraujo praliejimas buvo pagrindinė religinė praktika ankstesnėse religinėse sistemose. Remiantis straipsniu, galimas ir antras eilėraščio interpretavimo variantas: vaikas aukoja lėlę, atpirkdamas šiuolaikinio žmogaus nuodėmes. Išreiškiamas sakralumo ilgesys šiuolaikinio smurto akivaizdoje. Kiekvienos socialinės tvarkos atraminiai stulpai yra religinės mito, ritualo ir draudimų realybės. Yra visuomenių, kuriose

²⁸ Arūnas Acus, Liutauras Kraniauskas, *Socialinio elgesio nukrypimų sociologija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007, p. 26.

socialinė nelygybė, priespauda, sankcijos pažeidusiems šią tvarką grindžiamos religinės kilmės įstatymais. Žmonijos istorija pilna beatodairiško smurto. A. Pažėraitė svarsto: „Galbūt ritualiniai žmonių aukojimai dievams daugelyje kultūrų buvo viena iš smurto sakralizavimo formų, kaip šiandien islamo fundamentalistų teroristiniai žmonių aukojimo ritualai? Religijų, ypač bibliinių, tyrėjai pernelyg mažai dėmesio skiria sakralizuotos prievartos analizei, nors aukojimo ritualai ir kitokia sakralinė prievarta buvo daugelio pasaulio religijų šerdyje“²⁹. Ilgus amžius sakralinė prievarta egzistavo krikščioniškame pasaulyje: eretikų ir kitatikių persekiojimai, savo kūno kankinimas iš asketizmo paskatų. Anot A. Pažėraitės, aukojimas krikščionybėje grindė visą krikščionišką pasaulėjautą ir moralę: „auka yra reikšminga tiek, kiek ji yra substitutas visų kitų žmonių, dėl nuodėmingos prigimties pasmerktų Dievo pykčiui, kuris, pasak daugelio bibliinių pasakojimų, pasireiškia per įvairias negandas kaip realiai patiriamas dieviškas kerštas“³⁰. Tame pačiame eilėraštyje fizinės prievartos metafora išreiškiama pjaustymo veiksmu – „Supjaustyti debesys / Tampa panašūs / Į nuskriausto / kūdikio burną“ (JŽVP, 143). Gamtos vaizdas atspindi žmonių elgesį, šiuolaikinio pasaulio brutalumą. Tik eilėraščio pabaigoje kalbantysis pabrėžia, jog pasaulyje nebėra tikėjimo, tačiau pats dar viliasi, jog „tikėjimo saulė“ patekės.

Eilėraštyje „Išgražėjanti nuodėmė“ G. Patackas prievartos metaforas supina su šiuolaikinei literatūrai būdingu erotizuotu kalbėjimu. Eilėraščių galiam analizuoti, remiantis psichoterapeuto J. Gilligano tyrinėjimais. Knygoje „Smurto prevencija“ kaip vieną iš smurto priežasčių mokslininkas išskiria vyriškumo įrodymą. „Išgražėjančioje nuodėmėje“ ši mintis išreiškiama fizinės prievartos metaforomis. Erotiškoji pasakojimo potekstė – vienas iš atsako į prievartą variantų. Erotika būdinga visos poeto kartos (A. A. Jonyno, K. Platelio, D. Kajoko) kūrybai; užuominomis ir nuotrupomis ji liudija paslėptų, neatskleistų jausmų intensyvumą. Pats G. Patackas – žaviai ižūlus ir triukšmingas. „Aš esu sužvėrėjęs baslys, / Kurs įsminga patelei į nugarą“ (JŽVP, 367), – šioje eilutėje fizinė prievarta persipina su erotine potekste. Lyrinis herojus – vyriškosios giminės, o moteris vadinama patele, ji – fiziškai silpnesnė. Taip pateikiamas tradicinis požiūris į moterį. Pirmame posme galima išvelgti sueities veiksmą, net seksualinę prievartą.

Mano kūnas yra gyvulys,

Nuniokojantis svetimą stuburą (JŽVP, 367).

Gaivališkai prasiveržiantis patelės troškimas išreiškiamas epitetu „sužvėrėjęs“. Prievarta čia ir fizinė, ir psichologinė, akivaizdus vyro lyderiavimas. „Patelė“ čia neturi teisės į žodį. Eilėraščio žmogus nekalba apie jos jausmus, svarbiausia tai, kas patinka, ir kas gražu pačiam kalbančiajam.

²⁹ Aušra Pažėraitė, „Smurtas ir religija. Bandant nubrėžti naują religijų tyrimų kryptį“. Prieiga per internetą: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=846&kas=straipsnis&st_id=5191>. Žiūrėta: 2008–05–24.

³⁰ Ten pat. Žiūrėta: 2008–05–24.

Sueities veiksmas lyrinio herojaus vadinamas nuodėme. Čia išskyla P. Bourdieu suformuota „simbolinė prievarta“, kurią įtakoja lyties dominavimas. Eilėraštyje akivaizdi vyriška tvarka, panaši į tą, kurią savo tyrinėjimų metu atrado P. Bourdieu ir aprašo knygoje „Įvadas į refleksyviają sociologiją“. Pasak sociologo, vyriška tvarka taip giliai įsišaknijusi, jog net nereikalauja įrodymų. Moterys, pripažindamos vyrų visuotinumą, priverstos tokį santykį interpretuoti iš dominuojančiojo perspektyvos ir traktuoti kaip normalų. Šį santykį puikiai apibrėžia mąstymo schemas, kylančios iš opozicijų – aukštas vs žemas, didelis vs mažas, vidus vs išorė, atviras vs uždaras. Anot P. Bourdieu, „lyties dominavimo pavyzdys geriau nei koks kitas rodo, jog *simbolinė prievarta pasireiškia per pažinimo veiksmą ir klaidingą supratimą, kuris slypi anapus – arba žemiau – sąmonės ir valios kontrolės [...]*“³¹. Anot sociologo, jo tyrinėtoje Alžyro kabylių genties mitinėje–ritualinėje sistemoje moterims skiriama objekto padėtis pratęsiant giminę – jų vaidmuo lytiniame akte nesureikšminamas. Vyrų dominavimas grindžiamas simbolių mainų ekonomikos logika – moterys priverstos nuolatos stengtis išsaugoti savo simbolinę vertę. G. Patacko eilėraštyje vyriškas brutalumas po truputį slopsta, pasitelkiant Rojaus vaizdinį bei gundymo motyvą, grįžtama į šiuolaikinį pasaulį.

Ir todėl man graži aplinka
Rojaus pievų ir gundančių vaisių,
Nes kada juos paliesi ranka,
Aš iš aptvaro savo išeisiu (JŽVP, 367).

Moteris sugeba vilioti, ji pažadina lyriniame žmoguje aistrą – gyvulyje išlaisvina žmogų. Galiausiai moteris pažadina lyriniame herojuje tiesą – „Sutvėrėjas yra Sutvėrėja“. Tai eilėraščio kulminacija – kalbantysis išaukština moterį – patelę, ją sutapatindamas su sutvėrėju.

Panašaus kalbėjimo – fizinės prievartos ir erotizuoto kalbėjimo galima išvelgti V. Gedgaudo eilėraštyje „Talita Kumi“ (VBŽ, 18). Žaidžiama bibliiniu motyvu, kuriančiu neįprastą pasaulėvaizdį – tai rodo ir pavadinimas – frazė iš Naujojo testamento. Aramėjiška frazė išvertus į lietuvių kalbą reiškia, „Mergaitė, sakau tau, kelkis“ (Mk 5, 25–43). Kristus ištarė šią frazę vieno jo stebuklo epizode, kai mergaitę prikelia pasakydamas, kad ji miega. Šiame V. Gedgaudo eilėraštyje biblinis motyvas prižeminamas, taip atsisakoma stereotipinio mąstymo ir siekiama šokiruoti skaitytoją – į mergaitę kreipiamasi kaip į gyvybės pradą. Nuo pirmos eilutės imama kalbėti liepiamąja nuosaka, kuri paranki išsakyti simbolinei prievartai, turinčiai P. Bourdieu teorijos bruožų: ja išryškinamas teorinis ir istorinis vyrų dominavimo specifiškumas.

³¹ Pierre Bourdieu, Loïc J.D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviają sociologiją*, iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 217.

Užverki užtvenk
savo dubenį sraunų

(kad nieks neprabustu) (VBŽ, 18).

Taip tarsi liepiama nevilioti. Liepiamosios nuosakos intonacijomis raginama atsisakyti gimdyti, gyventi – ryškėja prievarta prieš gyvybę, išskyla savotiškas mirties kultas. Pačiais paprasčiausiais žodžiais, tačiau išreiškiančiais moters kūno dalį, kalbantysis užšifruoja erotinę potekstę. Viliojantį kelią į iščias siekiama pakeisti į atstumiantį. Pirmieji viliojimo ženklai – krūtys sutapatinamos su žvakėmis: „užpūski krūtis / viena judesio gniūžte“ (VBŽ, 18). Krūtys tarsi skirtos nušviesti kelią į tai, kas uždrausta – į nežinojimo tamsybę, paslaptį. Kita vertus, mergaitė tarsi skatinama atsisakyti to, kas žemiška. „iščias užrakink / kaip įstengi tvirčiau“, liepiama atsisakyti duoti naują gyvybę. Čia galima išvelgti emocinį prievartos variantą – moteris tarsi kaltinama viliojimu, todėl jai liepiama to atsisakyti. Liepiama užgesinti viliojimo liepsną: „(kad kelio nerastu)“ (VBŽ, 18). Erotiškos ir viliojančios moters kūno dalys – rankos ir kojos – paprastai lietuvių poezijoje apdainuojamos kaip baltos, šiame eilėraštyje liepiamos ištepti degutu. Taigi išskyla juodos ir baltos opozicija, to kas vilioja, ir kas atstumia. Poetas pasirenka gašlesnį variantą – gaivališką.

rankas ir šlaunis įstabiašias
tepk ir tepk degutu (VBŽ, 18).

Eilėraštyje išryškinama fizinė prievarta: „ausų spenelius apkapoki / aliejumi verdančiu veidą nuprausk“. Ši eilėraščio eilutė primena kankinimo egzekucijas, vykdytas XVII – XVIII amžiuose. Moters viliojimas gali būti traktuojamas kaip nusikaltimas, už kurį reikia bausti. „Žiaurumas yra nusikaltimo dalis, kurią bausmė išreiškia kankinimų pavidalu, taip išskeldama ją į dienos šviesą“³². Šio eilėraščio kontekste prievartos kaip bausmės motyvas paryškina šiuolaikinio pasaulio nuodėmingumą.

apsirenki ir kelkis
kartoju tau
kelkis – mergaite (VBŽ, 19).

³² Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų kalbos vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 69.

Poetas šia fraze vaizduoja šiandienos pasaulio amoralumą, ironiškai skatina susigrąžinti prarastas vertybes – „apsirengti“ ir „keltis“.

Biblinius motyvus V. Gedgaudas vartoja ir kitame savo eilėraštyje, išreiškiančiame tikėjimo nebuvimą. Kristaus nukryžiovimo scena – jos desakralizavimas, kai atpirkėju tampa paprasčiausia žiurkė. Kaip ir poeto G. Patacko eilėraščiuose, tai neretai reiškia tikėjimo praradimą. Eilėraščio žmogus pasakoja istoriją apie kapo išniekinimą. Joje ryškios Kristaus mirties aliuzijos pagal Naująjį Testamentą. Eilėraštyje konkretėja laikas – Velykų išvakarės. Pasakojantysis tarsi atlieka atpirkėjo laukimo ritualą.

Nebeištvėrėme – kapavietę išniekinom trise
įsirežēm ir trūktelėjom kryžių
dangus iš lėto subraškėjo – sunkiai
nuritom kapo akmenį ir laukēm
ar jis nepasirodys angoje (VBŽ, 13).

Laukimo nuotaika išsklaidoma trečiame posme, jame aiškėja, jog kalbantįjį apima neviltis: „bet jis nepasirodė – inkšdami / seilėdamiesi nužengēm į tamsą [...]“ (VBŽ,13). Autorius panaudoja šlykštumo estetikos elementus, sustiprindamas nusivylusios žmonijos išpūdį. Moralinių vertybių praradimas, dehumanizacija kyla iš tikėjimo nebuvimo. Autorius išvardija, kuo pasižymi žmonijos amoralumas – „tėvas prasigėrė“, nebėra „pašlovintosios motinos skaistybės“, o vietoje pažadėtojo rojus – pragaras. Istorija tęsiama įvedant žiurkės figūrą. Grauziko figūra svarbi bibliniame kontekste – tai tamsos jėgų simbolis, nešvarus gyvūnas, velnio padaras, nes žiurkė galiausiai tampa atpirkėju. Šios fizinės prievartos metaforos šokiruoja skaitytoją, nes jomis perfrazuojama Kristaus nukryžiovimo scena.

[...] už ūsų rišome prie kryžiau letenas – šlaunis
segtukais pervėrēm ir kapo akmenį užritinom [...]

Šėtonišką ritualą primenantys veiksmai byloja apie religinių tradicijų desakralizaciją, kuri kaip procesą pats kalbantysis vadina šėtoniškomis Velykomis.

Šiame skyriuje išnagrinėti dviejų poetų eilėraščiai panašūs savo tematika, juose kalbama apie tikėjimo praradimą. Nutolimą nuo krikščionybės tiesų reprezentuoja fizinės prievartos metaforos, kurių raiška tiek V. Gedgaudo, tiek G. Patacko poezijoje panaši – vardijami smurto įrankiai, skausmą sukeltantys veiksmai, tokiu būdu sustiprinamas grėsmės išpūdis.

III. BAUSMĖS IR VALDŽIOS SANTYKIS G. PATACKO IR V. GEDGAUDO POEZIJOJE

1. PONTIJAUS PILOTO FIGŪRA – SIMBOLINĖ TOTALITARINĖS PRIEVARTOS METAFORA G. PATACKO POEMOJE

Analizuodamas G. Patacko poeziją, literatūros kritikas Darius Šimonis teigė, jog G. Patacko poezijos rinkinio „Išvaymas iš rojaus“ (1981) eilėraščiuose slypi dvi esminės žmogiškumo atramos – siela yra tauri ir lengvai pažeidžiama, bet jai rūpi viso pasaulio likimas. G. Patackui rūpi totalitarizmo prievartos paveiktos tautos. Poemoje „Pontijus Pilotas Nr.“ autorius sprendžia diktatoriaus atsiradimo problemą. Poemoje viešpatauja metamorfozės, panaikinamos ribos tarp gyvenimo ir mirties, pateikiamas grėsmingas logikos dėsniams nepaklūstantis viso pasaulio vaizdas. Jis atspindi totalitarizmo prievartos padarinius, kuriuos itin skaudžiai jautė lietuvių tauta. Laikotarpis, kurį nepriklausomos Lietuvos istorikai ir politologai okupaciniu, buvo sovietų, nacių, vietinių kolaborantų vykdyto lietuvių, žydų ir kitų tautų fizinio ir dvasinio susidoravimo metai – ir visa tai vykdė totalitarizmo šalininkai. Ši ideologija buvo gaji sovietmečiu, kai kūrė poetas G. Patackas. Jono Balčiaus monografijoje „Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė“ teigiama, jog „Komunizmas ir fašizmas – tai dvi totalitarinės ideologijos, kurios perversizuoja nacionaliniams etnosams bei tautoms būdingas ir būtinas pagrindines jų dorovines vertybes; ir pirmiausia todėl kad vienos partijos, tikriau – jos lyderio valia ir galia tampa privaloma visos visuomenės dorovinio gyvenimo norma, kurios neįmanoma peržengti tiesiogiai nesusidūrus su visu totalitarinės valstybės prievartos aparatu“³³.

G. Patackas, rašydamas devintojo dešimtmečio pradžioje privalėjo paisyti cenzūros. Anot literatūros kritikės Donatos Mitaitės, sovietmečio cenzūra iš rašytojo atimdavo galimybę rašyti apie 90 procentų žmogiškojo pasaulio. Literatūros kūrėjams tekdavo ne tik išbraukti nepageidaujamas mintis, bet ir kažką pridurti. G. Patackas, parašęs „Pontijų Pilotą Nr.“ taip pat to neišvengė – jam teko pridurti paantraštę – „Štrichai dramai, įvykusiai Lotynų Amerikoje“. Nors poetas mini Čilę, Andus, tačiau jį domina totalitarizmo prievarta, kurią patyrė ne tik Lotynų Amerikos gyventojai – ne viena tauta – tarp jų ir lietuvių. Čilė - tai tik vienas iš smurto pasaulyje pavyzdžių. Poemos veiksmas išplečiamas iki Jeruzalės, Santjago ar Hirosimos. Totalitarizmo įtakoti istoriniai įvykiai sudaro šios poemos literatūrinį lauką. Poemos pavadinimas „Pontijus Pilotas Nr.“ nurodo pačią poemos temą – kalbama apie diktatorių, numerio ženklas ir daugtaškis pabrėžia, kad kalbama ne apie konkretų asmenį. Poetas pasitelkia šventojo rašto motyvus, biblinį Kristaus gimimo, gyvenimo

³³ Jonas Balčius, *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 327.

ir mirties istorijos siužetą. Vietoje Kristaus figūros G. Patackas pasirenka Pontijų Pilotą, toks biblinio siužeto perkūrimas yra simboliškas – nurodo į visos žmonijos bendrumą. Pradžioje atskleidžiamas totalitarinės prievartos sukurtas pasaulis, kuriame „[...] šeiminkauja „munduras“, kuriame žmogaus individualybė sunaikinama, jis darosi „unifikuotas“, „standartinis“, „serijinis“, „štampuotas“ ir yra įtraukiamas į absurdišką ir azartišką žaidimą“³⁴. Diktatoriaus prievartą patyrę žmonės yra „Nebyli idealų minia“ (JŽVP, 66). Poetas ragina juos atsibusti, žadina žmonijos meilę, skatina sukilti prieš smurtą, maištauti prieš totalitarinį režimą. „Atsimerkite, meilės laštelės, / Suguldytos formalinė“. Šia metafora G. Patackas aiškina, jog žmogaus sieloje nebėra vietos meilės, siela tarsi „dezinfekuota“ nuo totalitarizmo nepageidaujamos meilės. Sociologas Zenonas Norkus, kalbėdamas apie prievartą ir valdžią teigia, jog net demokratinėje visuomenėje smurto esama, ką jau kalbėti apie totalitarizmą. Mokslininkas abejoja, ar neprievartinė žmonių socialinio gyvenimo organizacija iš viso įmanoma. Z. Norkus remiasi sociologijos pradininko E. Durkheimio mintimis, kuris pagrindiniu socialinės tikrovės požymiu laikė prievartinį jos pobūdį. „Tik tobulai socializuotas individas arba šventasis, kuriam nebėra skirtumo tarp privalau ir noriu, nepatirtų tos prievartos, kurią patiria individas, kai jo norai susiduria su įstatymų ir moralės normų draudimais“³⁵. Straipsnio apie prievartą visuomenėje autorius teigia, jog prievartos nebūtų tik tokioje visuomenėje, kurioje narystė paremta meile ir laisvu pasirinkimu, o laisvės ir meilės totalitarizmo režimas nepropagavo. Anot Z. Norkaus, prievartos nebūtų, jei narys iš visuomenės galėtų pasitraukti bet kada savo paties noru. G. Patacko aprašomame pasaulyje pasirinkimo laisvė negalima. Diktatorius keičia ne tik žmonių sielas, jų pasaulėžiūrą ar pasaulėvoką, jis klastoja net pačią istoriją – „Busk iš miego snaudale istorija, – / Tavo kūne baisi spraga. Aš ne bulius, ne toreadoras, / Ir nulūžus mano špaga“ (JŽVP, 66). Kalbantysis pripažįsta savo bejėgiškumą prieš istorijos klastotoją, tačiau nebijo garsiai pareikšti savo nuomonės, ir ironiškai išreiškia nepasitenkinimą tuo, ką mato – „[...] kaip išdidžiai / Surikiavo žmonijos parada / Chorvedžiai ir karvedžiai“ (JŽVP, 66). Autorius pačioje poemoje išsako problemą – jį domina žmonijos likimas, jos gyvenimas, vadovaujant diktatoriui, „ Kaip gyvens, kur gyvens, kuo gyvens jie / Po įtūžusia tavo ranka“ (JŽVP, 67).

Kristaus gimimo istorija transformuojama į Pontijaus Piloto gimimo istoriją, pasitelkiami bibliniai motyvai – patekęs žvaigždei virš kūtelės gimsta karalius. Randasi prievartos mechanizmas, kuriuo vadovaujasi pats diktatorius ir jo prievartos įtakota visuomenė. „Konvejeriu“ pavadinta poemos dalis, kurioje pasakojama apie Pontijaus Piloto vaikystę, išreiškia totalitarizmo prievartos padarinius. Konvejerio ir žaidimo forma išreiškiamos žmogaus dehumanizavimo problemos. Konvejeris poemoje įgyja metaforos savybių, tai nuorodą į socializme plačiai išvystytą

³⁴ Donata Mitaitė, „Aštuntojo dešimtmečio debiutai: nevilts ir maištas“, Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 410.

³⁵ Zenonas Norkus, „Demokratijos pažadai ir utopijos...“. Prieiga per internetą:

<http://www.leidykla.eu/fileadmin/Problemos/2006_priedas/Zenonas_Norkus.pdf>. Žiūrėta: 2008-03-25.

visuomenės išnaudojimą. Randasi prievartos mechanizmas, kuriuo vadovaujasi pats diktatorius ir jo prievartos įtakota visuomenė. Konvejeris tampa metafora – nurodančia į socializme plačiai išvystytą visuomenės išnaudojimą ir niveliaciją. Anot J. Balčiaus, XX amžiuje labai plačiai naudotas priverstinis darbas, tačiau tai nepadėjo pasiekti lygybės, visuomenė „transformavosi į karinį biurokratinį politinį režimą, policinę valstybę, o galiausiai į stalininio pavyzdžio totalitarizmą“³⁶.

Kūrinio autorius pasakoja apie diktatoriaus gyvenimą, vardija faktus, kuriais ironizuojamas rasizmas. „Jis gimė mėlynas, bet liko baltas, / todėl išlaikė rasės išdidumą“ (JŽVP, 67). Kalba jam reikalinga ne komunikacijai, ne bendravimui su žmonėmis – „[...] mokėjo penkiolika kalbų, / kad galėtų išsireikšti necenzūriškai“ (JŽVP, 68). Fizinės ir psichologinės prievartos rūšys persipina jau mokykloje – „[...]vaikštoma pataliukais, / nes mušama per padus. / Mušama per padus, kad užsigrūdintų galva, / kad užsigrūdintų galva, kalama atmintinai“ (JŽVP, 68). Kalimas atmintinai simbolizuoja Sovietmečio ideologijos siekį sunaikinti individualų mąstymą ir niveliuoti žmones.

Poemos veiksmas prasideda „Metamorfozių“ skyriuje. Autorius griebiasi mitologinių ir bibliinių figūrų – po jomis slepiasi karo, maišto, nekaltų žuvusių žmonių likimas. Įvedama Judo figūra, kuri tiesiogiai simbolizuoja išdavystę – „Manau, kad sugebėsite išsaugot / paslapyje, kaip pardavėm pasaulį...“ (JŽVP, 71). Pontijus apvelkamas karininko uniforma, simbolizuojančia sovietmečio karinį režimą. „Visoj šaly įsakymu pedantišku, – apsaugoti nuo riaušių, – komendanto / įsigalėjo valanda“ (JŽVP, 72). Poetas žaidžia ir forma – pauzė po žodžio „komendanto“ nurodo, jog jis pats ir yra riaušių sukėlėjas. Miestas apraizgytas erškėtrožių vielomis – aliuzija į Biblinį Kristaus kančios motyvą, tačiau poemoje jos tampa simboline holokausto nuoroda. Koncentracijos stovyklos vaizdą primenantis miesto paveikslas leidžia atpažinti ne vienos žydų, bet ir lietuvių tautos genocidą – šlama liaunas vijoklis batai kaustyti kaukši / tai slaptažodžio klausia gyvybę šalta geležis“. Prievartai išreikšti autorius renkasi Kristaus nukryžiuojimo sceną – „[...]šarvuočio gaudimas duslesnis kai kala prie / kryžiaus / bet užmigti negalima verkti negalima garsiai galvoti[...]“ (JŽVP, 72). Biblinį motyvą poetas renkasi kaip kodą, tačiau ne tik tam, kad būtų suklaidinta sovietų nomenklatūra ir poemos nepaliestų visagalė cenzūra. Cenzūrai buvo nepriimtas pozityvus biblijos vaizdavimas, todėl autorius tarsi renkasi kompromiso kelią – perkuria Bibliją, tačiau paryškina įtampą, maištauja. Žudymas tapatinamas su lošimu – „šiaukt lošiama stambiai“. Žaidimo taisyklės totalitarizmo atstovams rodo, labai paprastos – „TAI VISAI NEBAISU ŠIS ŽAIDIMAS NETURI / TAISYKLIŲ / ŠIS ŽAIDIMAS NETURI PRASMĖS REIK VA / ŠITAIP NUSPAUSTI GAIDUKĄ / REIK VA ŠITAIP UŽMERKTI AKIS NEGALVOKI IR LOŠKI [...]“ (JŽVP, 73). Grįžtama į Antikos laikus, visuomenei reikia „duonos ir žaidimų“. Žaidimu čia virsta mirtis – iš pradžių galvoje kirba mintis užmušti žvėrį, vėliau augalą, kuris virsta duona. „Ir vienąkart, kad naktis / nugrius į žolę, galvoj užgims keista mintis: / užmušti žmogų“ (JŽVP, 76). Totalitarizmui

³⁶ J. Balčius Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė. – V. Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.-p324

žmogaus gyvybė nėra reikšminga, ji bevertė. Mirtis tampa nuolatiniu ir įprastu reiškiniu, tarsi suplanuotu. Veiksmas vyksta labai greitai, kinta vaizdiniai. Čia poetas įterpia dujų kameros vaizdą, kuriame bejėgiškai griežia svirplys, netrukus eilėraščio žmogus pastatomas vidurį Nerono valdymo laikų arenos. Literatūrologė D. Mitaitė, nagrinėdama G. Patacko eilėraščius pastebėjo, jog jo „[...] kūryboje kaukių keitimas, literatūrinis žaidimas neretai visai paslepia tikrąjį veidą, eilėraštis jau ne ginasi nuo destruktivaus pasaulio, o tiesiog liudija destrukciją“³⁷. Destrukcija kyla iš paties laikotarpio, kuriuo kurta poema. Sovietmečio dvasia autoriui primena kruvinus antikinius žaidimus arenose. „Vienas bėga / Antras jį muša ir rėkia / [...] Bėgama ratu / Kad matytų žiūrovai / [...]Kai pirmasis nugriūna / Antrasis susilaukia satisfakcijos / Abu žaidėjus užmėto akmenimis [...]“ (JŽVP, 77). Antikos žaidimo imitacija poemoje tampa svarbi, nes žaidimo pabaiga tokia pat beprasmiška kaip ir totalitarinio valdymo rezultatai – krūva aukų.

Žaidimas virsta raganų medžiokle, šiuo motyvu sustiprinamas žudymo beprasmiškumas. Medžiojami be kaltės kalti – „tuojau sumedžiosime raganą ššš jis sėdi ir mūsų / nemato / jis sėdi ir skaito danguj tą vienintelę raidę“ (JŽVP, 78). Miesto metafora aprašomas pasaulio vaizdas – „užblokuotų arterijų miestas / [...] prekijo žvilgsniu vertinantis / praeivių pinigines“ (JŽVP, 79). Aplinka negyva, balta spalva ir veidrodžiai pasaulį daro šaltą, atstumiantį, kreivą. Valdo Pontijus, kuris skelbia tik dvi žinias – kainų kilimą ir karą. Greta iškyla pragaro vaizdas, kuriame susitiks visi paklūstantys Pontijui. Autorius pasižymi originalumu ir naujumu, nes pragaro vaizdui vartoja ne mitologines pragaro figūras, o Pontijų – simbolizuojantį totalitarizmo blogį. Žmogaus figūra pasirinkta tarsi paryškinant, jog totalitarizmą sukūrė žmogus. Pragaras tai – šalis, „[...] kur dega namai ir knygos / ir nedega šviesa“ (JŽVP, 79). Pragaras jau yra čia – žemėje, jį sukuria totalitarinės struktūros.

Paskutinis Poemos skyrius atitinka biblinės Kristaus gyvenimo istorijos skyrių ir vadinasi „Prisikėlimas“. Paskutiniam skyriui vaizduoti poetas pasirenka modernizmui būdingą žiaurumo estetiką. „Numirėliai išbarsto vinutes / [...] nuo kryžių nukrenta, prarasdami / praeivių dėmesį, kurie įprato / juose matyt pasaulio orientyrą“ (JŽVP, 83). Bausmė, kurios susilaukė žmonės dar būdami gyvi, poemoje nuskamba kaip perspėjimas, kas laukia už nepaklusnumą. Poetas pateikia vaizdų pynę, kurioje matyti viskas, ką bandė sunaikinti Pontijaus konvejerinė sistema. Bandyta išrauti religija – iš jos likusi gulinti stalčiuje „supelijusi marija“ (JŽVP, 83). Prieš Velykas ruošiamasi prisikėlimui – vyksta apšalyimas – „Atsargiai gimsta paneigimo raštai. / darbuojasi skutimosi peiliukas, / tvarkingai preparuodamas faktus / įvykusios gyvybės vakarienės“ (JŽVP, 83). Slepama tikrovė, realybė keičiama apgaule – pasaulyje vyrauja fikcija. Faktai pakeičiami ir viešinami spaudoje, kuriai vadovauja visa griauanti jėga – Pontijus. Pakeista statistika, visuomenei

³⁷ Donata Mitaitė, „Aštuntojo dešimtmečio debiutai: nevilts ir maištas“, Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 412.

pateikiama melaginga informacija, slepianti tikruosius statistinius skaičius – visa tai „[...] tuoj padaro / efektą oficialų, kur išblanksta / septynios didžios nuodėmės bei kitos / smulkesnės skruzdėlyno katastrofos“ (JŽVP,83).

Malda į Pontijų prieš jo mirtį pateikiamas visas totalitarizmo nuveiktų darbų sąrašas. Autorius renkasi perifrązę ir toliau žaidžia teologijos motyvais. Iš Kristaus litanijos gimsta Pontijaus litanija, kurios pirmosios eilutės išreiškia amžinybę – „Pontijau buvusysis / Ir būsimasis Pontijau“ (JŽVP, 86). Pats būdamas vaikas ir savo motinos sūnus Pontijus desakralizavo tai, kas žmonijai šventa – jis laikomas nužudytų motinų ir vaikų Pontijus. Toks išskaičiavimas totalitarizmo valdovą prižemina, o kartu išskiria iš visuomenės. Galiausiai Pilotas priimamas į žemę ir nužudomas – litanija baigiasi žodžiais „Mirk už mus“ (JŽVP, 86). Pontijaus mirtimi baigiasi ir konvejerinės sistemos laikas – totalitarizmo gyvavimo laikas.

Kaukių žaidime, kur susipina realybė ir fikcija, kur tikri faktai pakeičiami poetas slepia totalitarizmo mechanizmą ir pasekmes: išniekinamos visos vertybės – gyvybė, laisvė, religija. Pagrindinis totalitarizmo siekis – niveliuoti žmones, kurie tarnautų vienam valdovui – buvo įvykdytas. G. Patackas bandė prikelti visuomenės jausmus, skatinti maištą prieš sovietmečio ideologiją. Pontijus Pilotas tapo totalitarizmo valdžios bei visa apimančio jos blogio metafora.

2. PRIEVARTA SOCIALINIO IR KULTŪRINIO NIHILIZMO TERPĖJE

E. Durkheimas ir kiti sociologai išskiria socialinę prievartos rūšį, susijusią su visuomenės ir kiekvieno jos nario atsakomybe bei būtinybe atlikti pareigą – moralinę, teisinę, politinę. Socialinė atsakomybė pirmiausia yra bet kokių valdymo santykių atributas. Bendra žmonių veikla yra atsakomybės forma. Žmogaus, kaip visuomeninių santykių dalyvio, esmę atspindi jam bendraujant tenkantis socialinis vaidmuo. Sociologai teigia, jog žmonių poelgiai yra socialiai sureguliuoti socialinėmis normomis, tačiau individo poelgių socialinis reguliavimas toleruoja valios laisvę ir galimybę pasirinkti alternatyvų elgesį. Atsakomybė padeda sureguliuoti nesutarimus ir konfliktus – kitaip tariant prievartą tarp visuomeninių santykių dalyvių. Socialinės atsakomybės mechanizmas veikia pagal principą „socialinė norma – poelgis – įvertinimas – atsakomybė“. Psichoterapeutas J. Gilliganas, tyrinėjęs socialines smurto priežastis, teigia, jog šios rūšies prievarta plinta per socialinę ir ekonominę santvarką. Socialinę prievartą įtakoja skurdas, nedarbas, hierarchija – susiskirstymas į kastas. Knygos „Smurto prevencija“ autorius teigia, jog skirtingose kultūrose smurto intensyvumas ir rūšys skiriasi, tai priklauso nuo visuomenės narių jautrumo. Posovietinės šalys prieš kitas kultūras tarsi jaučiasi menkesnės, neturinčios vertybių. Tarp visuomenės narių susiklosčiusi hierarchija dar labiau skatina gėdos jausmą dėl neturto, o šis savo ruožtu – smurtą.

Praėjusio amžiaus 10–ame dešimtmetyje pakitus santvarkai, ekonominėms darbo sąlygoms, praradus ankstesnes socialines pozicijas, lietuvių literatūros atstovų bendruomenėje ryškėjo skirtingos socialinės savivokos linkmės. L. Jakonytė pastebi, jog tuo laikotarpiu tarsi tapo madinga „[...] kritikuoti, neigti visuomenę ir pabrėžti savo marginalumą[...]“³⁸. Tuo laikotarpiu poeziją kūręs V. Gedgaudas neatsisakė tuometinių tikrovės realiųjų, tačiau jas perkūrė, įpindamas istorinius faktus, pasirinkdamas žaidimo formą, įterpdamas visuomenės marginalijas, pasitelkdamas prievartos ir brutalumo metaforas. Eilėraščių rinkinyje „Kapsulė“ tarsi uždaroje erdvėje vaizduojamas tuometis lietuvių gyvenimas, kuriame socialinė prievarta itin ryški. Metaforomis ir simboliais šis prievartos variantas atsiskleidžia viename iš knygos „Kapsulė“ skyrių – „Šešios inversijos preparuotam atminties klavesinui“. Skyriaus pavadinimas byloja apie praeties bei prisiminimų svarbą, šiandienos visuomenės vertybių pakitimą, kurį išreiškia „inversija“.

Pirmajame skyriaus eilėraštyje kalbantysis pasakoja apie kultūrinių vertybių praradimą ir iš jo kylantį beviltiškumo jausmą, kurie susiję su akademinė erdve ir prievartos santykio formomis. Vertybės nyksta nerandant to, ko tikimasi.

Aš atėjau į universitetą

³⁸ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 120.

o jo nėra,
tuščia dykynė
apžėlusį skurdžia žole (KP, 48).

Universitetas eilėraštyje tarsi turėtų būti šviesos, pažinimo, kultūros simbolis, vieta, kur ugdomas žmogaus požiūris į vertybes, tačiau jo vietoje – duobė. Eilėraštyje duobė tampa tuštumos, moralinių vertybių praradimo simboliu. Prievartos metaforomis išreiškiamas Friedricho Nietzsche's filosofiją primenantis nihilizmas ir vertybių paminimas: „duobė didžiulė / tarsi kanopų ištrypta / ar milžiniško roplio / išgulėta“ (KP, 48). Tekste naikinimo apraiškos sustiprinamos veiksmažodžiais „trypti“, „išgulėti“, o milžiniškas roplys tampa visuomenės simboliu. Remiantis filosofu F. Nietzsche's veikalu „Linksmasis mokslas“, šiame eilėraštyje galima išvelgti pačios visuomenės kaltę susidariusioje situacijoje. Filosofas teigė, jog Dievą nužudėme „mes“ – patys žmonės. Panašią nuostatą galima išvelgti ir filosofinės refleksijos turinčioje V. Gedgaudo poezijoje: visuomenė pati naikina vertybes, o šiam vyksmui atskleisti pasirenkama intensyvi kūno kalba – tai, ko F. Nietzsche's manymu, trūko Vakarų filosofijai. Arūnas Mickevičius savo knygoje „Galia ir interpretacija“, nagrinėdamas F. Nietzsche's mintis, teigė: „Jeigu Dievas, kaip antjuslinis pradas ir kaip pasauli tikslas, mirė, jeigu metafizinių idėjų pasaulis prarado savo saistančiąją, žadančiąją ir kuriančiąją svarbą, tada nebelieka nieko, kuo žmogus galėtų remtis ir į ką jis galėtų orientuotis“³⁹ Iš čia kyla F. Nietzsche's *nihilizmas* – kaip gyvenimo prasmės neradimas. Cituoto V. Gedgaudo eilėraščio kulminacija – to paties nihilizmo išraiška negyvo kūdikio vaizdiniu. Poetas vartoja paradoksą ir dar labiau paaštrina baimės jausmą dėl prievarta sunaikintų kultūrinių vertybių, dėl priartėjusio prie visuomenės nihilizmo – „ir kūdikis negyvas / klykiantis duobės / dugne...“ (KP, 48).

Kitame V. Gedgaudo eilėraštyje sukuriama marginalų pasaulis. Autorius įveda studento figūrą, kuriam mokslas universitete tėra dar viena socialinės prievartos pasireiškimo vieta. Eilėraštyje pasakoja apie vieną studento „jurgio“ rytą. Autoriaus pasirinkimas tikrinį vardą rašyti mažąja raide tampa teksto kūrimo elementu, kuris leidžia suvokti, jog tokio tipo žmonių visuomenėje yra ne vienas. Tarsi benamis eilėraščio žmogus pabunda nosį įrėžęs į Bekešo kalno smėlį. V. Gedgaudas naudojami istoriniais faktais – Bekešo kalno vaizdiniu jis sustiprina neaiškumo, dingimo įspūdį, juk minėtą kalną per šimtmečius nuplovė Vilnelės upė – jis dingo. Žaidimo forma V. Gedgaudas įveda pasakų figūras, jas transformuodamas ironiškai: „nukovęs keturis / keturiasdešimties laipsnių / stiprumo slibinus / kryžium guli / negyvas jurgis ir / sapnuoja betoninę / savo tėviškę – / Fabijoniškes“ (KP, 49). Betonas, gurgiantis klozetas – atstumianti aplinka, tačiau

³⁹ Arūnas Mickevičius, *Galia ir interpretacija. F. Nietzsche's filosofijos profiliai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 51.

studentui ji pažįstama, todėl sava. V. Gedgaudas vartoja liturginius motyvus, sudomindamas ir šokiruodamas šiuolaikinės poezijos skaitytoją, autorius supina tai, kas šventa, su tuo, kas žemiška. Tarsi maldą jurgis „[...] sukalba / kasdienį puodelį / kavos / persižegnoja įprastine cigarete / ir neatsigręždamas / skuta į filologijos / fakultetą [...]“ (KP, 50). Poetas pabrėžia, jog studentas tai daro ne laisva valia, bet patirdamas prievartą – „[...] nes / grūmodamas gumbuota / hegzometro lazda / jį vejasi pats / Donelaitis...“ (KP, 50). Štai čia išskyla socialinės atsakomybės klausimas. Savo gyvenimo būdu eilėraščio žmogus deklaruoja bohemiškas pažiūras, jausdamas socialinę prievartą, kurią išreiškia metafora apie lazda grūmojančią Donelaitį: jis priverstas elgtis pagal nustatytas normas. Trečias to paties skyriaus eilėraštis – Vilniaus miesto įkūrimo legendos perifrazė. Kalbančiajam Vilnius tapęs svetimu dėl rusakalbių miesto gyventojų. Eilėraščio laikas esamasis – kalbama apie dabartį, kai Lietuvoje net garsios lietuvių legendos veikėjas kalba rusiškai. Skaitytoją nustebina Lizdeikos figūra. Įspūdį daro pokalbis ir Lizdeikos elgesys. „Lizdeika atsikrenkštęs / nusispjovė ir dusliai / užriaumoję: / – Želieznij volk / ubit, v stolietiji / prošlom dva orla / jiemu glaza po / zviderski vikololi, / a ješčio sovsiem / niedavno sirpom / glotku pereriezali / suki, i molotom / tiažolim čieriep / sokrušili, vy gibniete / mužaitės, / pošol von“ (KP, 52). Lizdeikos atsakymas tampa ne tik socialinės, bet ir ideologinės prievartos metafora. Geležinis vilkas reiškęs lietuvių jėgą, stiprybę, sumanumą užmuštas sovietinio režimo. Fiziniai smurto elementai įgauna perkeltinę prasmę – rusų įsiveržimas, sovietinės ideologijos represijos naikino lietuvių vertybes, iš jų – ir kalbą.

Ryškūs socialinės prievartos variantas metaforiškai išreiškiamas dar viename to paties knygos skyriaus eilėraštyje.

... o tuo tarpu Lelevelis
apsimetęs inkasatorium
triukšmingai įsiveržė
„Literon“ ir tarsi kopūsto
galvą nurovęs kasos
automatą pasileido
„Vilbaros“ pusėn (KP, 59).

V. Gedgaudo kūryba pasižymi plačiu kultūriniu ir socialiniu kontekstu. Autorius įveda garsaus XIX amžiaus filomato figūrą, tačiau ją įterpia į antikultūrinę erdvę, paverčia žemo visuomenės sluoksnio atstovu. Tokia metafora leidžia skaitytojui priartėti prie šiandien kylančių socialinės prievartos problemų. Vagišiumi eilėraštyje tampa kultūros puoselėtojas – tokia forma piešiamas apversto pasaulio vaizdas, disharmonija. Čia ryškėja socialinis konfliktas ir jo įtakotas

eilėraščio literatūrinis laukas. Autorius vartoja net anuomet garsios įmonės susijusios su pinigų plovimo peripetijomis pavadinimą, taip sustiprindamas socialinės prievartos išpūdį. Eilėraštyje ryškėja paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį paplitęs reiškinys – anomija. Amerikiečių sociologas Ralfas Dahrendorfas savo knygoje „Modernusis socialinis konfliktas“ aiškina, jog minėtu laikotarpiu „[...] jausmas, kad neturi savo dalies visuomenėje, atrodo, paplito plačiau, ne vien grupėse, kur jo pagrindas yra nedarbas ir skurdas. [...] Nesukti sau galvos dėl oficialiosios visuomenės normų bei vertybių tapo labai populiarius įprotis“⁴⁰. V. Gedgaudo eilėraštyje ryškėja visuomenės tai, ką sociologai vadina anomija. Dėl ekonominių ir politinių krizių nustoja galioti socialinės normos, žmonės netenka moralinės atsakomybės. Lelevelio figūros dehumanizavimas išreiškia dar vieno sociologo Roberto Mertonio mintį, jog anomija reiškia ir kultūros struktūros žlugimą, kuris atsiranda tuomet, kai žmonės dėl savo socialinės padėties nepajėgia prisiderinti prie visuomenės vertybių. Eilėraščio pradžioje vaizduojama vagystė tampa tuometinį laikotarpį reprezentuojančia emblema. Padažnęję smurtiniai nusikaltimai, susiję su nuosavybe, narkotikais, žmogžudystėmis tampa ženklu, kad visuomenė nesugeba susitvarkyti su normų pažeidimais. Eilėraštyje V. Gedgaudas vaizduoja situaciją, kurioje už normų pažeidimą nesulaukiama bausmės, įstatymo jėgoms per sunku su tuo kovoti – „[...] strėlė sutraškėjo ir įkyriai / zvimbama amžinai / atsisveikino su „Sanctus“ / [...] ir įelektrinta / nirtulingo dangaus pervėrė / išdžiūvusio ežero dugną – – – – [...]“ (KP, 59). Eilėraštyje išskylantis įniršis turi nyčiško svaigulio. Kalbantysis tarsi vadovaujasi nyčiškąja valios galiai filosofija, kuri teigia jog nėra jokių moralinių faktų, o vertybiniai sprendimai niekada negali būti teisingi.

Socialinę prievartą ir su ja susijusią netvarką bei amoralumą simbolizuoja smurto įrankis – kastetas bei viešnamis.

[...] vietinis rokeris
kasteto smūgiu atgrėžęs
centrinio viešnamio durininką
veidu į mėnulį
iš paskutiniųjų suriko
nekantraujančiai klientų miniai
„Vietų nėra“ [...] (KP, 60).

V. Gedgaudas pasirenka maldos perifrazę ir ja ironizuoja moralinių ir kultūrinių vertybių išnykimą: „[...] nukryžiuotas / numiręs palaidotas tarsi / šnypščianti sėkla išsiveržė [...] jau trečią

⁴⁰ Ralf Dahrendorf, *Modernusis socialinis konfliktas: Esė apie laisvės politiką*, iš anglų kalbos vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Pradai, 1996, p. 242.

dieną lediniam / diktoriaus baritonui be perstojo / įsakmiai kalant: „Uvažajėmije mužčini nezabudte / svojebremenno prokompostirovat / ženskije skieliety – – [...]“ (KP, 60). Čia ryškios kalbos prievartos apraiškos. Kalbos destrukcijai reikšmingas laikas, kurį išreiškia diktoriaus figūra, kalbanti rusiškai. Metafora tampa punktyriška, o tarp aprašomų situacijų bei daiktų nėra priežastinio ryšio. Tai – postmodernistinio pasakojimo bruožas. V. Gedgaudas įveda erotikos elementų, kurie tampa groteskiško žaidimo dalimi, ir paryškina šiuolaikinio žmogaus amoralumą.

Šiame skyriuje išnagrinėtuose poeto V. Gedgaudo eilėraščiuose susipina socialinės, ideologinės bei metafizinės prievartos variantai. Ši sampyna reikšminga, nes išreiškia praėjusio šimtmečio paskutiniaisiais dešimtmečiais visuomenėje įsivyravusį vertybinį chaosą.

V. Gedgaudui svarbios tuometinės gyvenimo realijos, kurios žaidimo forma, įpinamos tarp istorinių faktų, mitologijos motyvų – tik tuomet randasi „inversija“, išreiškianti apverstą pasaulį. J paryškina poeto pasirinktas marginalijų vaizdavimas ir intensyvi kūno kalba.

IV. PROMETĖJIŠKA POETŲ PASAULĖŽIŪRA

Destruktyvios refleksijos šalininkas G. Patackas ir siurrealistinę agresiją motyvuojančios poezijos kūrėjas V. Gedgaudas panašūs savo pasaulėžiūra. Nagrinėjant šiuolaikinę poeziją išryškėja prometėjiškos pasaulėžiūros elementai. Prometėjiškumas kildinamas iš antikos mitologinės figūros. Prisimenant mitą apie Prometėją, ryškėja prometėjiškosios minėtų poetų kūrybos savybės. Prometėjas – Graikų mitologijoje titanas, iš dievų pavogęs ugnį ir perdavęs ją mirtingiesiems. Dzeusas nubaudė Prometėją už nepaklusnumą – metaliniais pančiais prikaustė prie uolos. Prometėjas – ugnį ir šviesą duodantysis – bet nepaklūstantis dievams žmonijos naudai. Jis sugriovė nustatytas taisykles. Normų griovimu pasižymi G. Patacko ir V. Gedgaudo poezija.

G. Patackas paneigia rafinuotumą, būdingą radauskiškajam neoklasicizmui, iš poezijos dingsta švaros ir erdvės pojūtis, į eilėraščių tarsi sugrūdama viskas, kuo įmanoma pasiekti pasaulio įvairovę. Eilėraščiuose nėra būties pilnatvės, neįmanoma harmonija, tarsi į fragmentus čia sutrupėję mitai ir istorija. Visa tai nukreipta prieš sustingusias kalbos formas – atmetama orfėjiška poezijos paskirtis, kuria poezija reikalinga patirti grožio meditaciją. Prometėjiška nuostata grožis susijęs su laisve, su estetinių ir etinių tabu atsisakymu. Prievertos metaforos ir simboliai – vienas iš tabu atsisakymo pavyzdžių. Eilėraštyje „Vikendas su teigiamu herojumi“ kalbos normos laužomos jau pačiame pavadinime. Barbarizmas „Vikendas“ tampa įsibrovėliu į lietuvišką poeziją – suardomas įprastinis lyrikos grožio supratimas, toleruojama laisvė. Eilėraštyje aprašomas šiuolaikinio žmogaus gyvenimas – miesto vaizdas, kuriamas pasitelkiant triukšmo, prievartos, brutalumo metaforas. Miesčioniškumas eilėraščio herojaus nepatenkina.

Kuities
po savo šiltą embrioną
bandai surast kažką aštraus –
mažytę rakštį ar koloną,
kurios joks kūjis neišlauš,
bandai drebėt nuo šalčio dūrių,
patamsy atsuki dujas,
o triukšmas už buveinės durų
tau siūlo negandas naujas (JŽVP, 45)

Autorius piešia atstumiančią aplinką, nepatenkintą, išvartą iš harmoningo prieglobsčio žmogų. Į eilėraščių poetas tarsi sugrūda visas įmanomas pasaulio negandas – Honkongo gripą, kainų krizę, suluošintus idealus, amoralumą, kurį eilėraštyje išreikia „apšviesto striptizo“ metafora. Iš mitologijos autorius skolinasi Edipą, išdurtomis akimis, Adomą ir Ievą. Platus literatūrinis kontekstas – Otelo figūra pavydi šiuolaikiniam pizonui. Savo eilėraščiu poetas parodo, jog jis renkasi stoisšką nenuolankumo pozą. Ironiškai žvelgiama į šiandienos pasaulio rūpesčius, juokiamasi iš materialines gėrybes pamėgusių žmonių – „[...] Keičiu / tris kambarius į vieną urvą“ (JŽVP, 46). Šaltą atstumiančią, agresyvią aplinką vaizduoja vamzdžių švilpimas, triukšmingai prieš aštuntą bunda civilizacija.

Kone svarbiausias prometėjiškumo požymis – maištas. G. Patackas juo pasinaudoja eilėraštyje „Avarija“.

Avarija

spąstai ir sąmokslas

tiesa

nepasiekusi sąmonės

bejėgiškas nenumatytas

per prievartą

primestas tikslas (JŽVP, 47).

Prievartos ir maišto santykis eilėraštyje perteikia katastrofišką šiuolaikinio pasaulio laiką. Maištas tampa atsaku į filosofo Nietzsche'as nihilizmą – sukylamą prieš tikėjimo ir vertybių naikinimą, praradimą. Apie maištą rašęs Albert'as Camus savo knygoje „Maištaujantis žmogus“ teigė, jog maištas yra vienintelis būdas įveikti absurda, būtent jo kupinas šiuolaikinis pasaulis. A. Camus mąstė ir apie maištą mene, jo mintimis galima remtis, analizuojant G. Patacko kūrybą ir prievartos kontekstą. Prievartos metaforas eilėraščio autorius kuria, maištaudamas. „Kūryba yra vienovės siekis ir pasaulio neigimas. Tačiau ji neigia pasaulį dėl to, ko jam trūksta, ir dėl to, kuo jis kartais esti“⁴¹. A. Camus teigia, jog menininkas savo kūryboje gali sau leisti pasisakyti prieš visuotinę pasaulio neteisybę, ir reikalauti teisybės, kurios jis gali paisyti. Kad galėtų kurti grožį poetas tuo pačiu privalo neigti tikrovę, bet ir gerėtis kai kuriais jos aspektais. Eilėraštyje „Avarija“ poetas neatmeta gamtos grožio – jis paryškina jį vaizduodamas – „kaštonų sprogimą bulvaruose“ ar „erškėtrožių maištą raudoną“. Eilėrašties baigiamas tikėjimo ir vilties šūksniu – „SAVE OUR SOULS“. Tačiau katastrofa – avarija – jau įvykusi ir išsigelbėjimo nebėra.

⁴¹ Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*, iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006, p. 201.

V. Gedgaudo prometėjiška pasaulėžiūra atsispindi „Kapsulėje“. Brigita Speičytė apie šio poeto kūrybą teigė: „Užsidarius savosios sąmonės „kapsulėje“, lieka įmanoma įniršio, agresyvios destrukcijos energija, atpalaiduojanti kalbos srautą: „trūks erdvės, bet netrūks aklo įniršio mūsų širdims“ („Lapkričio kamertonas“)⁴². Šis įniršis atsispindi skyriuje „Ožio širdis“. Šis simbolis tampa aliuzija į dionisiškąsias orgijas bei karnavališkumo prigimtį. Prievarta išryškėja eilėraščiuose piešiamose grumtynėse tarp „aš“ ir „tu“. Poetas nevengia mirties ir prievartos metaforų – „savižudis tėvas / atrajojantis jūržoles / kopinėdavo bibliją“ (KP,10), niūriomis nuotaikomis piešiama praeitis. Kalbantysis kreipiasi į save patį – „pameni / [...] prakilniai deklamuodavai / dulkančius stepės / saulėtekis / [...] užlaužęs plėšriai / liepsnojančias žemėtas / rankas / du išniekintus / veiksmožodžius iš / baugios gilumos / ataidinčius liudyti / būsimosios jėgos“ (KP, 10). Šiomis prievartos metaforomis eilėraščio žmogus išreiškia savojo „aš“ kovą su jungiškuoju šešėliu. Patirtis, kurią įgavo praeityje kalbančiajam tapo kūrybine savimone, kuri svarbi dabartyje. Remiantis sociologija, šiame eilėraštyje galima išvelgti prievartą prieš save patį, kylančią iš nevisavertiškumo jausmo. Liepsnojančios žemėtos rankos tampa vargingo žemdirbio gyvenimo metafora. Gėdos jausmas skatina žmogų kilti, tačiau prieš patį save naudojama prievarta, išreiškiama plėšriu rankų užlaužimu. Tačiau tame pačiame posme kyla maištaujančio žmogaus figūra – jis nesusitaiko su likimu, kovoja dėl kitokios ateities.

Prometėjiškumas V. Gedgaudo poezijoje pasižymi išlaisvinančiu fantazijos polėkio veržlumu. Paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje iškilo poeto, žaidžiančio kultūra, vaizdinys. Žaidimas kultūros ir literatūros kontekstu gyvas ir V. Gedgaudo poezijoje. „Kapsulės“ skyriuje „Šešios inversijos preparuotam atminties klavesinui“ žaidžiama kultūros ir literatūros kontekstais. Prievartos ir brutalumo pasaulyje nebetenka reikšmės net ir garbingiausios kultūros figūros. Deviacijų kontekste piešiamos Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vileto, Lelevelio figūros, tačiau jomis žaidžiama – jos deformuojamos, įpinant į prievartą išreiškiančias metaforas. Vienas iš jų kalba rusiškai, kitas tampa vagimi. Mažvydo figūra įpinama į ideologinės ir socialinės prievartos kontekstą, kai kalbama apie kultūrinių vertybių išsaugojimą. Toks žymios figūros vaizdavimas šokiruoja skaitytoją. Fikcija tarsi susipina su realybe, kuriamas chaosas atspindi šiuolaikinio žmogaus pasaulėvaizdį.

Prometėjiška pasaulėžiūra nėra savitikslių, ji svarbi ne tik poetinio žaidimo kontekste. Šiuolaikinio žmogaus pasaulyje tiek chaoso, kiek V. Gedgaudo ir G. Patacko eilėraščiuose, tačiau net tokiam pasaulyje prometėjiškos pasaulėžiūros žmogus išvelgia grožį.

⁴² Brigita Speičytė, „Žiemos balsai: poetiniai 1988–2002 metų debiutai“, Giedrius Viliūnas, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma litera, 2002, p. 196.

V. IŠVADOS

Praėjusio amžiaus 9 – 10 dešimtmečių lietuvių poezija atspindi tuometines gyvenimo realijas, socialines ir kultūrinės problemas. XX amžiui būdingas chaosas, vertybių nykimas, kelio atgal į tikėjimą paieška vaizduojamas G. Patacko ir V. Gedgaudo poezijoje. Dviejų skirtingų kartų poetams rūpi tos pačios – egzistencinės – problemos, kurios tapo dar „aštresnės“ dviejų dešimtmečių sandūroje. G. Patacko kūryba reprezentuoja sovietmečiu padidėjusį visuomenės lengvabūdiškumą, religinių ir moralinių normų griovimą, prievartos kultą. Vyresniosios kartos poetas ne tik vaizduoja minėto laikotarpio brutalumą ir agresyvumą, bet ir bando atsakyti į klausimą, kas šiuos reiškinius skatina. V. Gedgaudo eilėraščiuose vaizduojamos problemos, kilusios po „perestroikos“ atspindi negyvą, profanišką prievartos apraiškomis nužymėtą erdvę. Ši tartum reikalauja atsvaros – gyvenimo vilties, o ne griuvėsių – tam autorius renkasi Šventojo rašto motyvus. V. Gedgaudo poezijoje atvirai žaidžiama intertekstais, tačiau greta jų iškyla ir sava patirtis. Poetų tekstai išnagrinėti remiantis literatūros sociologijos metodu – jis atraminis, tačiau dviejų kartų poetų prievartos metaforų reikšmės, jų kūrimo ypatumai atsiskleidžia, pasitelkiant komparatyvistikos ir psichoanalizės kryptis. Prievartos metaforų kūrimą skatino įvairūs tuometiniai socialiniai ir ekonominiai reiškiniai valstybėje. 9–ame dešimtmetyje poetai privalėjo paisyti cenzūros, kurią įvedė sovietinės ideologijos šalininkai. G. Patackas ir V. Gedgaudas savo eilėraščiuose kuria ideologinės prievartos metaforas. Metaforų kūrimo būdas skiriasi. G. Patacko kūrybos laikotarpiu apie totalitarizmo blogybes kalbėti buvo uždrausta, todėl poetas pasitelkia platų kultūrinį, literatūrinį, istorinį ir mitologinį kontekstą, kad galėtų užmaskuoti maištą prieš sovietmečio ideologiją. „Išvaymo iš rojus“ bei „Malstremo“ metaforomis poetas vaizduoja ideologijos galią. Laužydamas poetines normas autorius griaua ir sovietmečio gyvenimo tvarką. Groteskiškai vaizduojama miesto figūra įkūnija totalitarizmo prievartai paklususią visuomenę. G. Patacko kūryba užėmė svarbią vietą net politiniame lauke, ji skatino lietuvių tautą maištauti prieš totalitarizmo ideologiją. Vis dėl to pasirinkimas laužyti normas, įvesti brutalumo ir žiaurumo estetiką, kurią išreiškė prievartos metaforos privertė poetą pasijusti socialinio lauko „svetimšaliu“. Ideologinės prievartos metaforų bei simbolių nestinga ir V. Gedgaudo eilėraščių rinkinyje „Kapsulė“. Jis įveda lietuvių sergėtojų Martyno Mažvydo bei Baltramiejaus Vilento figūras į deviacijų lauką. Šios figūros prievartos fone sustiprina grėsmės pojūtį chaoso ir nykstančių vertybių pasaulyje. Tautiškumo ir kultūrinių vertybių išnykimui poetas renkasi negyvo kūdikio vaizdinį. V. Gedgaudas vaizduoja demonišką – apverstą pasaulį. Tokį poeto pasirinkimą galėjo įtakoti egzistencinį dramatismą, kurį pabrėžia filosofas F. Nietzsche. V. Gedgaudas nesirenka vaizduoti didžiųjų herojų ar didžiųjų tikslų taip, kaip juos vaizduoja klasikiniai poetai. Autorius per fikcijas ir

kvazi istorijas pateikia dabarties vaizdą. Šiuolaikinės literatūros atstovai skaitytoją šokiruoja vartodami drastišką leksiką, brutalumo metaforas. V. Gedgaudas tarsi anatomijos specialistas „narsto“ žmogaus kūną ir jo dalis. Remiantis F. Nietzsche, per kūno kalbą išsakomos metafizinės problemos. Juslinis pasaulis tampa įrankiu, kai kalbama apie vertybių krizę, o irstantis kūnas tampa metafizinės visumos dramatiško skaidymosi metafora.

G. Patackas ir V. Gedgaudas nevengia vaizduoti fizinio smurto, tokio tipo eilėraščiai nagrinėjami, remiantis sociologų ir kriminologų tyrinėjimais. Fizinės prievartos metaforos kuriamos vartojant kriminologijos temai artimą semantinį lauką, kurį sudaro tokie žodžiai kaip – pistoletas, šovinys, arbaletas, kumščiai, smūgiai, recidyvas. Visa tai vaizduojama perkurto mitologinio pasaulio fone. V. Gedgaudas renkasi biblinius motyvus, pvz., Kristaus nukryžiuavimo sceną. Tačiau autorius naudoja postmodernizmui būdingą destrukciją. Jis desakralizuoja nukryžiuavimo motyvą – atpirkėju tampa paprasčiausia žiurkė, kuri yra pragaro simbolis. Šia prievartos metafora vaizduojamas nutolusio nuo krikščionybės, nuo religijos žmogaus pasaulis.

G. Patackas į savo poemą „Pontijus Pilotas Nr.“ sutalpina net kelis prievartos variantus. Autorius sprendžia diktatoriaus atsiradimo problemą. Kūrinyje panaikinamos ribos tarp gyvenimo ir mirties, pateikiamas grėsmingas logikos dėsniams nepaklūstantis viso pasaulio vaizdas. Poema atspindi totalitarizmo prievartos padarinius, kuriuos itin skaudžiai jautė lietuvių tauta. Diktatoriaus prievartą patyrę žmonės metaforiškai vadinami nebylia idealų minia, kuri gyvena konvejerinėje sistemoje. Konvejeris poemoje įgyja metaforos savybių, tai nuoroda į socializme plačiai išvystytą visuomenės išnaudojimą, kurio pasekmės – išniekintos vertybės. Pontijus Pilotas poemoje tapo simboliu metafora, reiškiančia totalitarizmo valdžios blogį.

Išniekintų kultūrinių vertybių metaforą V. Gedgaudas kuria vartodamas tuštumos simbolį – duobę, ir galios simbolį – geležinį vilką. Perkuriama Vilniaus įkūrimo legenda, vilkas vaizduojamas negyvas – eilėraštyje jis simbolizuoja sovietinės ideologijos šalininkų prievartą prieš lietuvių tautiškumą.

Abu poetai panašūs savo prometėjiška pasaulėžiūra. Eilėraščiuose nėra harmonijos, tarsi į fragmentus čia sutrupėję mitai ir istorija. Atmetama orfėjiška poezijos grožio meditacija. Poezijos grožio supratimas yra susijęs su laisve, su estetinių ir etinių tabu atsisakymu tiek poetikos, tiek eilėraščių tematikos požiūriu. Simbolinės prievartos metaforos tampa priemone išreikšti katastrofišką šiuolaikinio pasaulio laiką, jo chaosiškumą

PRIEVARTOS VARIANTAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ POEZIJOJE (G. PATACKAS IR V. GEDGAUDAS)

VI. SANTRAUKA

Raktiniai žodžiai: G. Patackas, V. Gedgaudas, prievarta, prometėjiškumas, totalitarizmas, galia.

Literatūros sociologai teigia, jog lietuvių poezijai praėjusio amžiaus IX – X dešimtmečiai itin reikšmingi, nes tuo laikotarpiu gimė nauja kūrėjo laikysena – poetai aplinką ėmė vaizduoti šaltą ir atstumiančią, į poeziją įtraukiamas visuomenėje plintančio reiškinių – prievartos – vaizdinys. Poezija kito kartu su politiniais, ekonominiais ir socialiniais pokyčiais valstybėje. Minėtam laikotarpiui būdingus eilėraščius kūrė dviejų kartų poetai.

Šio darbo objektas – G. Patacko eilėraščių rinktinė „Jazmino žiedas vakarą prakalbina“ bei V. Gedgaudo poezijos rinkiniai „Vakaras be žiburio“ ir „Kapsulė“. Poetų kūryba pasirinkta neatsitiktinai – jie panašūs savo pasaulėžiūra, kurią galima pavadinti *prometėjiška*. G. Patackas ir V. Gedgaudas atmeta klasikinį grožio supratimą, pasitelkdami prievartos ir brutalumo metaforas griaua poezijoje nusistovėjusias normas, nes tai – reiškiniai, atspindintys šiuolaikinį pasaulį. Magistrinio darbo tikslas – pasitelkiant literatūros sociologijai rūpimus klausimus, aptariant literatūrinį poetų kūrybos lauką panagrinėti kodėl ir koku būdu G. Patackas ir V. Gedgaudas savo kūryboje plačiai vartoja prievartos variantus, kokias prasmes šie variantai įgauna lyrikoje. Fundamentali prievartos ar smurto reikšmė – jėgos vartojimas, vertimas ką daryti, žala žmonėms juos žudant, luošinant ar sužeidžiant. Mokslininkai išskiria kelias prievartos rūšis, magistriniame darbe jos vadinamos *variantais*, pagrindinės jų – fizinė ir psichologinė. Šiuos prievartos variantus galima išvelgti minėtų poetų eilėraščiuose. Variantai pateikiami naudojant metaforas bei simbolius. Politiniuose veikaluose autoriai išplėtė smurto sąvoką – ji apima politinės, socialinės ar ekonominės spaudos sistemas, kurios daro žalą jų valdiniams; tokia prievarta šiame rašomajame darbe vadinama ideologine. G. Patacko kūryboje jos itin gausu. Poeto kartos menininkų gyvenimas nebuvo lengvas, nes atviras pasipriešinimas sovietmečiu dominavusiai ideologijai (pastaroji pasireiškė standartais tiek mene, tiek gyvenime) nebuvo įprasta. Sovietinėje valstybėje vadovavo totalitarinė valdžia, kuri nepasižymėjo tolerancija kitaip mąstantiems ir gyvenantiems žmonėms. Totalitarizmas gimdė socialinę prievartą. Socialinės prievartos metaforų gausu abiejų poetų eilėraščiuose. Skepticizmu, ironija, sovietinio gyvenimo normų griovimu poezijoje pasižymi G. Patackas, jis išreiškia maištą prieš valdžios primestą prievartą menininkams. Kaukių žaidime, kur susipina realybė ir fikcija, kur tikri faktai pakeičiami, poetas slepia totalitarizmo mechanizmą. Išniekinamos visos vertybės – gyvybė, laisvė, religija. G. Patackas vartoja biblinę Pontijaus Piloto

figūrą ir, perkurdamas Kristaus gyvenimo istoriją, jį pateikia kaip totalitarizmo valdžios – jos blogio – metaforą.

Jaunesnės kartos poetas V. Gedgaudas savo mintis poezijoje galėjo reikšti tiesiogiai, nebijodamas cenzūros. Praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio poetas atsidūrė kitokioje situacijoje nei G. Patackas. Remiantis literatūros sociologija galima teikti, jog skaitančioji visuomenė niekuomet nebūna vienalytė. XX. mažiaus antroje pusėje skaitytojai buvo veikiami literatūros industrializacijos ir komercializacijos, todėl didelė dalis visuomenės moderniosios ir, poetų nuomone, originaliosios poezijos nesuprato. Iš kilo „nesuprasto“ poeto įvaizdis ir jo atsiribojimas. Tarp auditorijos ir rašytojų atsirado nesusikalbėjimo pojūtis. V. Gedgaudo poezijoje tai atsispindi socialinės prievartos kontekste. Visuomenė poeto tekste tampa prievartos mechanizmo dalis – valdžia, kuri arba verčia paklusti, arba „baudžia“ nepaklusnius.

Autoriai renkasi prievartos variantus, kurie atspindi šiuolaikinio pasaulio realybę. Tekstams svarbią reikšmę turi iš ideologinės prievartos kylanti kančia bei maištas. Nagrinėjant tekstus atsiskleidžia galios ir bausmės prasmės. Poetai šiuos reiškinius įveda į savo kūrybą pasitelkdami šiuolaikinei poezijai būdingą kalbėseną, tekstų kūrimo būdus. Prievartos tema lyrikoje nėra plačiai nagrinėta, todėl šiuolaikinės poezijos kontekste yra įdomi ir verta dėmesio.

VARIANTS OF VIOLENCE IN MODERN LITHUANIAN POETRY (G. PATACKAS AND V. GEDGAUDAS)

Key words: G. Patackas, V. Gedgaudas, violence, prometheism, power, totalitarianism.

The sociologists of Lithuanian literature say that IX and X decades of the last century are very important to Lithuanian poetry as then the new author's attitude was born – poets began representing cold and repulsive surroundings in their creations. They included the images of violence which became the everyday occurrence in our society of that time. Poetry was changing together with political, economical and social life in our state. Two poets of those generations wrote poems which have characteristics of that particular period.

The object of the presented work is G. Patackas' selection of poems "Jazmino žiedas vakarą prakalbina" („The Jasmine Blossom is Making an Approach to the Evening“) and two collections of poems by V. Gedgaudas – "Vakaras be žiburio" ("An Evening without the Light") and "Kapsulė" ("The Capsule"). These poets were chosen not accidentally – they are similar in their poetry by their outlook on the world, which could be called "prometheism". G. Patackas and V. Gedgaudas reject the classical conception of beauty, they are destroying the standards of the poetry. Poets invoke metaphors of violence and brutality as these phenomena reflect the modern world. The purpose of this master's work is to try to ascertain why G. Patackas and V. Gedgaudas use variants of violence in their creation, how they do that and what are the meanings of these variants in their poetry. The presented work is based on the literature's sociology. The fundamental meaning of violence is the exertion of physical force in means of injuring or abusing. Scientists distinguish several kinds of violence, all of which are named as *variants* in this work. The general kinds of violence are physical and psychological – these variants are found in the selected poems. Variants are represented as metaphors or symbols in the texts. Some authors of political works extended the conception of violence – it involves systems of political, economical and social oppressions, which damage their subject – such type of violence could be called ideological. There is plenty of images of such violence G. Patackas' poems. The life of the artists of his generation was not easy as the public resistance against the soviet ideology was not a usual thing. Soviet ideology was dominating over art and all spheres of life in general. It revealed itself with standards and norms. Totalitarianism was the power of the Soviet state, it did not tolerate those who thought and lived differently. Totalitarianism gave birth to social violence. There are plenty metaphors of social violence in the poems of both authors. G. Patackas distinguishes himself in poetry for skepticism, irony and destruction of soviet life and its norms. This poet represents revolt against the violence, which is pressed on the artist by the state power. G. Patackas is hiding the mechanism of totalitarianism in his poems, but he does it using mask games, where reality is interlacing with fiction, where facts are

changed. All valuable things – life, freedom, religion are desecrated by violence of totalitarianism. G. Patackas uses the Bible figure – Pontius Pilate. The poet recreates the history of Jesus Christ's life and presents Pontius like metaphor of totalitarianism power and all evil.

V. Gedgaudas, who belongs to younger generation, could already represent his ideas directly, because later there was no censorship in creative life anymore. During the last decade of the XX century this poet faced different situation. Literature sociologists say that the broad reading public is never indiscreet as people like different things. In the second part of the last century the public was under the influence of industrialization and commercialization of literature. Poets thought that most people did not understand the modern and original poetry. The new image of a poet was born – the writer was “unappreciated”, he dissociated himself. The sense of misunderstanding arose between the readers and writers. This sense is well reflected in V. Gedgaudas' poems, where the context of social violence is very clear - the society is becoming a part of the violence mechanism.

Both authors choose variants of violence which represent the reality of the modern world. Important are the images of pain, revolt, power and punishment as they are coming from ideological and social violence in the poems. These phenomena are taken into the poetry using modern speech and new ways of creating the text.

As the topic of violence in the context of modern poetry has not been analyzed widely, it is interesting and worth attention.

VII. LITERATŪRA

1. KP: Valdas Gedgaudas, *Kapsulė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.
2. VBŽ: Valdas Gedgaudas, *Vakaras be žiburio*, Vilnius: Vaga, 1998.
3. JŽVP: Gintaras Patackas, *Jazmino žiedas vakarą prakalbina*, Vilnius: Vaga, 1997.
4. JPP: Gintaras Patackas, *Jauni patrakėliai petrarkos*, [žiūrėta: 2008–04–29]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/patackas/petrarko.htm>>.
5. Arūnas Acus, Liutauras Kraniauskas, *Socialinio elgesio nukrypimų sociologija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
6. Eugenijus Ališanka, *Dioniso sugrįžimas: chtoniškumas, postmodernizmas, tylą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001.
7. Jonas Balčius, *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2005.
8. Pierre Bourdieu, Loïc J.D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.
9. Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*, Vilnius: Kronta, 2006.
10. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
11. Ralf Dahrendorf, *Modernusis socialinis konfliktas: Esė apie laisvės politiką*, Vilnius: Pradai, 1996.
12. Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
13. James Gilligan, *Smurto prevencija*, Vilnius: Eugrimas, 2002.
14. Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
15. Stanislovas Juknevičius, „Savižudybė kaip dezintegracija: laiptai į pragarą“ [žiūrėta: 2008–05–06]. Prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/metai/200610/dezinteg.htm#metafizine>>.
16. Vytautas Kavolis, *Kultūrinė psichologija*, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
17. Lilija Kublickienė ir kt., *Menininkas ir valstybė: socialinis psichologinis aspektas*, Vilnius: Eugrimas, 2003.
18. Lionė Lapinskienė, *Simbolinių reiškinių žodynas*, Panevėžys: leidykla „Magilė“, 2006.
19. *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
20. Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

21. Arūnas Mickevičius, *Galia ir interpretacija. F. Nietzsche's filosofijos profiliai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
22. Donata Mitaitė, „Aštuntojo dešimtmečio debiutai: neviltis ir maištas“, Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994.
23. Zenonas Norkus, „Demokratijos pažadai ir utopijos. Apie meilę, prievartą, smurtą ir demokratiją“ [žiūrėta: 2008-03-25]. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Problemos/2006_priedas/Zenonas_Norkus.Pdf>.
24. Aušra Pažėraitė, „Smurtas ir religija. Bandant nubrėžti naują religijų tyrimų kryptį“ [žiūrėta: 2008-05-24]. Prieiga per internetą: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=846&kas=straipsnis&st_id=5191>.
25. *Politinės minties enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 2005.
26. Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
27. Vincenzo Ruggiero, *Nusikaltimas literatūroje. Grožinės literatūros ir deviacijų sociologija*, Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2005.
28. Brigita Speičytė, „Žiemos balsai: poetiniai 1988–2002 metų debiutai“, Giedrius Viliūnas, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma litera, 2002, p. 196.
29. Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006.
30. Rita Tūtlytė, *Ieškanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.
31. Giedrius Viliūnas, *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma litera, 2003.

VIII. ANOTACIJA

Evelina Butkutė, *Prievartos variantai šiuolaikinėje lietuvių poezijoje*(G. Patackas ir V. Gedgaudas). *Magistro darbas*, vadovė doc. dr. Dalia Jakaitė, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2008, 55 p.

Evelina Butkutė, *Variants of violence in modern lithuanian poetry* (G. Patackas and V. Gedgaudas). *Master's Thesis*, academic adviser Assoc. Prof. Dr. Dalia Jakaitė, Šiauliai University, Department of History and Theory of Literature, 2008, 55 p.